

Atıf/Cite: Aydemir, M. A-
Çatalbaş, A. Ü. (2023).
Arnavutluk, Bosna Hersek ve
Türkiye’de sosyo-politik değerler
ve sosyal sermaye düzeylerine
karşılaştırmalı sosyolojik analiz.
İctimaiyat, Osmanlı’dan
Günümüze Balkanlar Özel
Sayısı, ss. 45-72.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:

19 / 06 / 2023

Kabul / Accepted

26 / 09 / 2023

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1317003](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1317003)

Arnavutluk, Bosna Hersek ve Türkiye’de Sosyo-Politik Değerler ve Sosyal Sermaye Düzeyleri Üzerine Karşılaştırmalı Sosyolojik Analiz

Comparative Sociological Analysis on Socio-Political Values and Social Capital Levels in Albania, Bosnia and Turkey

Mehmet Ali AYDEMİR^a , Adem Üstün ÇATALBAŞ^b

Öz

Türkiye'nin tarihsel olarak hafızası, din ve değer yapıları itibarıyla de ortak mirası paylaştığı bir coğrafya olarak Balkanlar oldukça önemlidir. Son yüzyılın hemen her evresinde bir sorun veya sancılı bir dönüşüm süreciyle anılan Balkanlara yönelik Türkiye'nin ilgisi hemen hemen hiç bitmemiştir. Bu ilginin sosyolojik boyutunda ise Müslüman nüfusu ile bölge ülkelerinin yaşadığı sorunlara yönelik demokratik kültürün işlerlik kazanması yatmaktadır. Bölge nüfusunun etnik ve dinsel çeşitliliği ile nasıl bir siyasal anlayış altında buluşacağı, görünenin aksine henüz çözülmüş gibi durmamaktadır. Yazının organizasyonunda öncelikle bölge üzerine geliştirilen bir teorik çerçeve ve demokrasi kültürü üzerine genel literatür düzeyinde yer verilen tartışmanın devamında veriler ile somut analizler yapılmıştır. Böylece bölge için demokrasinin önemi ve konumu üzerine kültürel bir okuma yapma ve analiz imkânı sunan Dünya Değerler Araştırmasının Arnavutluk ve Bosna Hersek özelindeki verileri Türkiye ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu amaçla öncelikle değer yapıları üzerine genel bir çerçeve çizilmesi, ardından bir sosyal sermaye kaynağı olarak sosyal güven olgusunun boyutlandırılması son olarak da siyasal yönetim ve demokratik kültür çerçevesinde bir inceleme yapılması amaçlanmıştır.

Abstract

The Balkans are quite important as a geography where Turkey shares a common heritage in terms of historical memory, religion and value structures. Turkey's interest in the Balkans, which has been known as a problem or a painful transformation process in almost every phase of the last century, has almost never ceased. The sociological dimension of this interest lies in the functioning of the democratic culture for the problems faced by the Muslim population and the countries of the region. Contrary to what seems, the ethnic and religious diversity of the region's population and what kind of political understanding it will meet, does not seem to have been resolved yet. In the organization of the article, first of all, a theoretical framework developed on the region and the discussion on the culture of democracy at the general literature level were included, followed by concrete analyzes with data. Thus, the data of the World Values Survey, which offers the opportunity to make a cultural reading and analysis on the importance and position of democracy for the region, in Albania and Bosnia and Herzegovina were examined and analyzed in comparison with Turkey. For this purpose, firstly, it is aimed to draw a general framework on value structures, then to dimension the phenomenon of social trust as a source of social capital, and finally to make an examination within the framework of political administration and democratic culture.

Anahtar Kelimeler

Balkanlar, Toplumsal Değerler, Sosyal Güven, Siyasal Sistem, Demokrasi Kültürü

Keywords

Balkans, Social Values, Social Trust, Political System, Culture of Democracy

^a Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Muş/Türkiye.

Assoc Dr. University of Mus Alparslan, Faculty of Science and Literature, Department of Sociology, Muş/Türkiye.

Email: maliaydemir@gmail.com.

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

^b Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Muş/Türkiye.

Dr. University of Mus Alparslan, Faculty of Science and Literature, Department of Sociology, Muş/Türkiye. Email:

ustuncatalbas@gmail.com.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of Ictimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Balkan ülkeleri ve halkları birbirleri ile uzun bir tarihsel hafızaya sahiptir. Ortak hafızanın bugüne yansıyan yüzünde maalesef siyasi ayrılıklardan neşet eden bir endişe ve karamsarlık da vardır. Yakın tarihte Sırp lar eliyle Boşnak Müslümanlara yönelik girişilen soykırım denemesinin izleri her an bir çatışma veya gerilimin ortaya çıkması endişesini de beslemektedir. Üstelik dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu acımasız savaş daha unutulmamışken, dünyanın yakın coğrafyalarında (Ukrayna, Suriye, Filistin gibi) da benzer çatışma ve savaş haberleri gelmektedir. Oysa çağdaş toplumların birlikte yaşama tecrübesi geliştirmesi, siyasal yönetim biçimleri üretmesi, evrensel insan haklarını benimsemesi, küresel bir insanlık değeri üretmesi beklenirken yüzleşmek zorunda kalınan gerçekler hiç de umut verici değildir. Öyleyse çözüm nedir? Halkların gözünde pratik öneriler nasıl şekillenmektedir? İnsanlar neyi önemsemekte, nasıl bir dünya algılamaktadır? Bu ve benzeri soruların cevabını bulmak elbette oldukça zor. Üstelik bu soruyu Balkanlar özelinde cevaplamak ise çok daha karmaşık bir sosyolojik-düşünsel emek gerektiriyor. Bu soruların bir cevabı olma ihtimalini ise Dünya Değerler Araştırması içinde aramak bu çalışmanın ana hedefidir. Kendi ifadeleriyle; “Dünya Değerler Araştırması (WVS), dünyadaki insanların sosyal, politik, ekonomik, dini ve kültürel değerlerinin bilimsel ve akademik çalışmasına adanmış uluslararası bir araştırma programıdır. Projenin amacı, ülkelerin ve toplumların sosyal, politik ve ekonomik gelişimi üzerinde zaman içinde istikrar veya değişimin hangi etki değerlerine sahip olduğunu değerlendirmektir” (www.worldvaluesurvey.com). Araştırma kırk yılı aşkın bir süredir belirli periyotlarla dünya genelinde gerçekleştirilmektedir. Yüzü aşkın ülkede onbinlerce insanın katılımı ile gerçekleşen araştırma dünya geneli bir veri tabanı olarak oldukça geniş bir alanda veriler biriktirmekte ve araştırmacıların kullanımına ücretsiz olarak sunulmaktadır. Dünyanın hemen her coğrafyasında uzun vadeli verilerin toplandığı ve birtakım göstergeler üzerinden analize imkân tanıyan bu araştırmanın sonuçlarını Balkanlar ve Türkiye özelinde sınırlandırarak analiz etmek de bu çalışmanın ana konusudur. Bu çerçevede bölgenin Müslüman nüfusu en fazla ülkeleri olarak Arnavutluk ve Bosna Hersek ülkeleri ile Türkiye'nin kıyaslandığı bu çalışmada genel bir değerler zemini belirlemek, sosyal sermaye ve güven analizi üretmek, siyasal kültür ve demokratik mekanizmaların işlerliğini anlamak hedeflenmiştir. Bölgedeki diğer ülkeler birtakım sebeplerle çalışma gündemine alınmamıştır. Bu amaçla makale iki ana bölümde kurgulanmıştır. İlk bölümde bölge üzerine ve demokrasi üzerine geliştirilen bir literatür taramasına ayrılmıştır, ikinci bölümde ise ilgili araştırmadan elde edilen veriler analiz edilmiştir.

2. Balkanlarda Türk Bakiyesi Üzerine Kısa Değerlendirme

Türkiye ile Balkan ülkelerinin tarihi ve kültürel geçmişi Osmanlı İmparatorluğunun ilk yüzyılına (14. yüzyıl) kadar dayanmaktadır. Esasında Osmanlı Devleti bir Balkan imparatorluğu hüviyetindedir. Bugün Balkan ülkelerindeki İslam (ve kısmen Türk etnik) varlığı Osmanlı mirası üzerinde yükselmektedir. Bugün hala Osmanlı mirasçısı sayılabilecek Türkiye Cumhuriyeti Balkanlarda küçük de olsa toprak sahibidir ve Batı sınırını iki Balkan ülkesiyle (Bulgaristan ve Yunanistan) paylaşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları arasında da hatırı sayılır miktarda Balkan kökenli devlet adamı vardır.

Osmanlı'nın dağılıp döneminde İmparatorluk adeta bir iç savaş görünümünü vermektedir. İsyan ederek Osmanlı'dan ayrılan ilk devletler Balkan ülkeleri olmuşlardır. İlginçtir ki peşi peşine gelen bu bağımsızlık dalgaları döneminde İmparatorluğun en gelişmiş, zengin ve kültürel ve sosyal sermayesi en yüksek kesimi de yine Balkanlardı (Çatalbaş, 2022: 138; Genç, 2014: 3017).

Balkanların imparatorluktan kopuşu imparatorluğun kültürel ve iktisadi kapasitesini de baltalamıştı. Ancak en derin yarılmalar etnik ve dini homojenleşme çalışmaları ile oldu. Yeni bağımsızlık kazanan ve devletlerinin kimliğini etnik olduğu kadar dini bir kimliğe de yaslayan Balkan ülkeleri Müslümanlıkla eş tuttukları Türk kimliğini silmek için etnik kökenine bakmaksızın Müslüman halklar üzerinde baskı uygulamışlar, bunun sonucunda Balkan yarımadasından bakiye kalan Osmanlı topraklarına yoğun bir Müslüman göçü yaşanmıştır (Ahmad, 2014; Barkey, 2008; McCarthy, 2014). Öyle ki Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sırada genç Cumhuriyetin toplam nüfusu içerisinde göçmenlerin oranı kimi araştırmacılara göre yüzde 40'lara dayanıyordu (Çatalbaş, 2022).¹ Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman da kurucu elitler devletin kimliğini İslam'a göre şekillendirmek ve böylece Osmanlı'dan miras aldıkları dini azınlıklar sorununu kesin bir şekilde sonlandırmak istemişlerdi. Bu meyanda Yunanistan ile 1923'te imzalanan mübadele anlaşmasıyla Anadolu'daki Ortodoks Rum (ve hatta Ortodoks Türk) azınlıklar Yunanistan'a gönderilirken, Yunanistan'dan da Müslümanlar (etnik kökenine bakılmaksızın) Anadolu'ya kabul edilmişlerdir.

Her ne kadar devletler-arasında bu türden ilişkiler olsa da Balkanlarda Müslüman varlığı devam etmiştir zira yeni kurulan devletlerden ikisi (Arnavutluk ve Bosna-Hersek) Müslüman çoğunluklu bir demografiye sahiptiler. Osmanlı'nın yıkılışı ile birlikte kısa süreli bir parçalı siyasi yapı döneminden sonra Yugoslavya Krallığı (1918-1945) kurulunca Bosna-Hersek² bu krallığın bir parçası olmuş ancak Arnavutluk bağımsızlığını korumayı başarmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya Almanya tarafından Arnavutluk da İtalya tarafından işgal edilmiş, savaşın sonunda her iki ülkede de (farklı anlayışlara dayalı olsa da) sosyalist temeller üzerinde yeni rejimler kurulmuştur. Arnavutluk Enver Hoca, Yugoslavya da Hırvat General Tito önderliğinde yeni kurulan dünya düzeninde Soğuk Savaş yıllarında bağlantısız kalmış ancak kendi aralarında da birlik sağlayamamışlardır.

Her iki sosyalist devlet de dini vurgudan ziyade seküler bir hayat tarzına yakın olsalar da Arnavutluk'ta Enver Hoca döneminde dini kurumların yasaklanması ve ateizmin devletin kimliğini sert bir biçimde belirlemesinin dini algıları da dönüştürmüştür. Her iki ülkede de güçlü ve karizmatik liderlerin ölümü ile birlikte tek parti iktidarlarında çatlaklar oluşmuş ve sosyalist rejimler kısa sürede yıkılmışlardır. Ancak Arnavutluk'un rejim değişiklik süreci çok daha sancısız ve yumuşak olurken, Yugoslavya 1990'lar boyunca sürecek ve yer yer soykırıma varacak denli kanlı bir etnik temelli iç savaş sürecine girmiştir. Arnavutluk rejim değişikliğini toprak bütünlüğünü koruyarak 1992'de tamamlarken, Yugoslavya'dan altı farklı Cumhuriyet çıkmıştır (bağımsızlık sırasıyla: Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Makedonya, Karadağ ve Kosova).³ Arnavutluk'ta toplam nüfus 2.8 milyonken etnik kompozisyonda Arnavutlar yüzde 80 ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Müslümanlar yüzde 60'lık bir orana sahipken Hristiyan nüfus yüzde 20 dolaylarındadır. Bosna-Hersek'te ise daha heterojen bir demografik

¹ Bu dönemde sadece Balkan göçlerinin olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Her ne kadar Balkanlardan Anadolu'ya önemli oranda Müslüman akını olmuş ise de Kafkaslardan ve Ortadoğu'dan da oldukça yüksek sayılarda göçler gerçekleşmişti. Buradaki yüzde 40'lık oran toplamı ifade etmektedir.

² Bosna-Hersek bağımsızlığını doğrudan Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak kazanmamıştır. Önce Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna geçmiş, Birinci Dünya Savaşını müteakiben Yugoslavya Krallığı (1918-1945) tarafından ilhak edilmiştir.

³ Bu cumhuriyetlerin hepsi tüm dünya tarafından tanınmamaktadır. Kosova NATO'nun 1999'daki askeri müdahalesi sonrasında kurulmuş ve genelde Batı bloğu ülkelerince tanınmaktadır. Aynı zamanda Makedonya ile Yunanistan arasında da isim krizinden dolayı üç on yıl süren bir ihtilaf oluşmuştu ancak 2022 yılında Yunanistan ve Makedonya uluslararası arenada Makedonya'nın Kuzey Makedonya adını kullanması üzerinde anlaşarak bu ihtilafı çatışma olmaksızın çözmüştür.

dağılım vardır. Ülkenin toplam nüfusu 3.5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu toplamın başlıca etnik dağılımı yüzde 50 Boşnak, yüzde 30 Sırp ve yüzde 15 Hırvat şeklindedir. Dini dağılım da etnik kompozisyona paralel olacak şekilde yüzde 50 Müslüman, yüzde 30 Ortodoks Hristiyan (Sırp) ve yüzde 15 Katolik Hristiyan (Hırvat) şeklindedir. Arnavutluk'ta da Ortodoks ve Katolik Hristiyan kiliseleri bulunmaktadır ve tarihsel olarak Katolikler ülkenin Kuzey kesimlerinde ve Ortodokslar ise Güney Kesimlerinde yerleştiler. Ancak bu ayrımlar günümüzde eskisi kadar keskin değildir.⁴

Hem Arnavutluk'ta hem de Bosna-Hersek'te Müslümanlık Osmanlı dönemindeki Türk akınları ile yayılmış, Osmanlı'nın buralara hâkim olmasıyla yerleşikleşmiştir. Ancak Balkanlardaki İslam anlayışı İslami heterodoksi ile daha içli dışlıdır. Bunun en temel belirleyicisi Osmanlı döneminde düzenli orduyu temsil eden Yeniçeri ocağının en başat insan kaynağının Balkan toplulukları olmasında yatar. Yeniçeri ocakları Bektaşî tekkelerine bağlı oldukları için Balkanlarda Sünnî İslam yerine mezhepsiz (undenominational) bir İslami anlayış yerleşmiştir. Bir başka deyişle, Balkan Müslümanları kendilerini İslami bir mezhebe bağlı görmemektedir. Ancak bu Sünnî (Ortodoks) İslam'ın Balkanlarda hiç var olmadığı anlamına gelmemektedir. Tarihsel olarak daha çok şehirlerde Sünnî İslami yaşam pratikleri yaygınken kırsalda Bektaşîlik hâkim kültürel öge haline gelmiştir. Yine de yapılan kimi çalışmalar özellikle Yugoslavya İç Savaşından (1990-2001) sonra Bosna-Hersek'te Sünnî İslam'ın daha fazla teveccüh gördüğünü göstermektedir (Koppa, 2021; Öktem, 2010; Öztürk, 2021). Bunun nedenleri arasında başlıca olarak Türkiye'nin Bosna-Hersek Müslümanlarına verdiği destek gösterilmektedir.

3. Makalenin Yöntemi ve Teorik Zemini

Makalenin konusu Müslüman çoğunluğa sahip Balkan ülkeleri (Arnavutluk ve Bosna-Hersek) ile Balkanlarda küçük de olsa toprağı olan ve Balkanlara komşu Türkiye arasında değerler zemininde bir karşılaştırma yapmaktır. Dünya Değerler Araştırmasının 7. dalgasına ait verileri kullanarak dini ve etnik kimliklerin değer yapılarına, sosyal sermaye olarak güven düzeyine ve siyasal alana olan etkisi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bir galatı meşhur olarak yüzde 99'u Müslüman nüfusu ile Türkiye bu karşılaştırmada dini kimlik bağlamında en homojen toplumsal dokuya sahiptir. Ancak etnik olarak aynı ölçüde homojen değildir. Önemli oranda Arap ve Kürt nüfus Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Aynı şekilde Sünnî çoğunluğun yanı sıra önemli miktarda Alevi azınlık da yaşamaktadır. Yine de Türkiye'de yapılan nüfus sayımlarında mezhep bağlılığı ve etnik köken sorulmadığı için Alevi Müslümanlar ile Arap ve Kürt nüfusun oranlarını tam olarak bilemiyoruz. Yine de çeşitli çalışmalarda Alevi nüfusun yüzde 8 ile 12 (6 - 10 milyon) arasında, Arap nüfusun yüzde 5 ile 8 (3 - 6 milyon) arasında ve Kürt nüfusun da yüzde 15 ile 20 (12 - 16 milyon) arasında olduğu tahmin edilmektedir. Aleviliğin kimi yörelerde Arap ve Kürtler arasında da yaygın bir dini pratik olduğu düşünüldüğünde Alevi mezhebinin etnik dağılımını kestirmenin de hayli güç olduğu anlaşılacaktır.⁵

Çalışmaya Müslüman yoğun bir demografik yapıya sahip Kosova dahil edilmemiştir. Bu durumun nedeni henüz istikrarlı ve tüm dünyaca tanınmış siyasi bir yapıya sahip olmayan Kosova'nın Dünya Değerler Araştırmasının kapsamına dahil edilmemesinden mütevellit veri yoksunluğudur. Aynı şekilde yüzde 30 civarında Müslüman nüfusa sahip olan Makedonya da

⁴ Arnavutluk ve Bosna-Hersek'in demografik yapıları ile ilgili bazı çalışmalar için bkz.: (Hoxhaj, Muharremi ve Nushi, 2022; Slack ve Doyon, 2001; Tanovic, Pasalic ve Golijanin, 2014).

⁵ Türkiye'nin demografik yapısı ile ilgili çeşitli çalışmalar için bkz.: (Mutlu, 1996; Sirkeci, 2000; Şirin, 2013).

bu araştırmanın kapsamı dışındadır. Bunun nedeni de Müslüman çoğunluklu nüfuslara odaklanmak isteğidir. Ancak ilerleyen çalışmalar Müslüman grupların aynı zamanda çoğunlukla Arnavut etnik kimliğine sahip olduğu Kosova ve Makedonya'ya odaklanabilirler.

Tüm bu demografik bilgiler çalışma açısından önemlidir zira Dünya Değerler Araştırması verileri işlenirken Arnavutluk ve Bosna-Hersek'te etnik ve dini kimlikleri ayrıştırmaya izin verirken Türkiye'de aynı ayrımı başarılı bir şekilde yapmak güç olabilmektedir. Dünya Değerler Araştırması hem Arnavutluk hem de Bosna-Hersek'te dini grupları odak olarak almıştır. Ancak bölgenin mezhep kimliğinin etnik farklılıkların ötesine geçtiği iddia edilebilir. Zira Arnavutluk etnik açıdan büyük oranda Arnavut kimliği (%79,9) altında birleşirken, inanç gruplarına göre farklılaşma daha fazladır. İnanç kimlikleri açısından ülkenin %59,79'u Müslüman, %17 civarında ise Hristiyan (Ortodoks ve Katolik) nüfus yoğunudur. Bosna Hersek ise hem inanç hem de etnik köken itibarıyla daha fazla çeşitlilik arz etmektedir. Ancak bu çeşitlilik etnik yapı ile dinsel olanın bütünleştiği etno-dinsel bir yapı arz etmektedir. Buna göre ülke nüfusunun %50,11'i etnik olarak Boşnak, inanç yönüyle Müslüman, %30,78 etnik olarak Sırp inanç olarak Ortodoks, %15,43'ü ise etnik olarak Hırvat, inanç yönüyle Katolik mezhebine aittir. Dolayısıyla çalışma boyunca sadece ülkeler değil ülke içi demografik bölümlenmeler de mercek altına alınacaktır.

Bu çalışmada, araştırmanın merkezi amaçlarından biri olarak Müslüman ve Hristiyan toplulukların etnik bölünmeleriyle birlikte sosyal uyum ve çoğul kimliklerle birlikte yaşama pratiklerine odaklanılacaktır. Bunu yaparken de bu ülkelerdeki sosyal güven göstergeleri üzerinden sosyal sermaye zemini analiz edilecektir. Bilindiği üzere sosyal sermaye tartışmalarında en önemli göstergelerden biri olarak belirlenen güven düzeyleri toplumsal işbirliği ve dayanışmanın hangi bağlamlarda ortaya çıktığını da göstermektedir. Her ne kadar sivil toplum örgütlerine katılım, gönüllülük faaliyetleri, normatif yapı gibi sosyal sermayenin diğer başlıklarına teorisyenler önem atfetse de hemen hemen hepsi için güven düzeyi önemli bir sosyal sermaye göstergesi olarak kabul edilir⁶. Demokrasi ve sosyal sermaye arasında kurduğu illiyet bağı ile literatürde önemli bir yer edinen Robert Putnam'ın İtalya üzerinden geliştirdiği teorisi bu konudaki ilk çalışma olarak sayılmaktadır. Putnam (1993) bu çalışmasında demokrasiyi işler kılmak için vatandaşların sivil dayanışma ağlarına katılımının önemine vurgu yapmıştır. Putnam'a (2001) göre sosyal sermaye arttıkça demokrasi de daha sağlam toplumsal dayanıklara sahip olacaktır. Sosyal sermaye ve güven konusundaki literatürün gelişmesinde ise Francis Fukuyama'nın (2005, 2009) katkısı önemlidir. Fukuyama güven konusunu merkeze aldığı çalışmasında, toplumsal değerler ve güveni ekonomik kalkınmanın yanı sıra toplumsal sorunların giderilmesinin ana unsuru olarak tanımlamıştır. Literatürdeki önemine binaen Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun (2002) kavramsallaştırmasıyla sermayenin farklı türleri arasındaki geçişlerin sosyal uzamdaki yansımaları bireylerin potansiyel gücü olarak tezahür etmektedir. Bireyler ve toplumsal gruplar bu alanlarda ne kadar başarı sergilerlerse toplumsal konumlarını da o kadar güçlendirebilirler. Genel hatlarıyla sosyal sermaye teorisi; toplumsal hayatın sahip olduğu potansiyeli demokrasi yahut sosyal refah gibi somut bir çıktıya çevirmek için bir arada yaşayan bireylerin dayanışma ve işbirliği ağları geliştirmesiyle ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Yani kişilerarası ilişkilerin güven temelli olarak mütakabiliyet üretebilmesi, ortak değerler geliştirebilmesi gerekmektedir. Demokrasinin işlerlik kazanması ile tarihsel acıların, çatışmaların ve savaşların önüne geçilmesi için değerler, bir sosyal sermaye olarak güven ve siyaset arasındaki ilişkiyi belirlemek gerekmektedir. Bu amaçla makalenin bundan sonraki

⁶ Konuya dair daha detaylı bilgi için bkz. (Aydemir, 2012; Şan-Şimşek, 2011)

kısımında önce “demokrasi nedir?” sorusunun cevabı aranacak ve ardından Dünya Değerler Araştırmasından elde edilen veriler analiz edilecektir.

Bu aşamada cevabı aranacak araştırma soruları şunlardır: Balkan toplumlarında var olan farklılıkların ortak değer ve kültürel kodlara dönüşmesi mümkün müdür? Engeller ve potansiyeller nelerdir? Bu çalışmanın ana hedefi ise bölgenin demokratik kültürü ve siyasi yönetimi üzerinde sahip olunan çeşitliliğin etkisini açıklamaktır. Buna bağlı olarak Balkan ülkelerindeki toplumsal güveni boyutlandırmak imkânı aranmıştır. Ayrıca bir toplumsal değer olarak demokrasiye olan bakışı açıklayacak bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

4. Balkanlar ve Türkiye Kıyasında Değerler Analizi

4.1. Genel Değer Alanları Belirleme: Bir Gösterge Zemini Kurmak

Balkanlar olarak belirlenen teritoryal sınırların içinde ondan fazla ülke veya ülkelerin belirli bölümlerinin olduğu bilinmektedir. Bölgesel anlamda sınır komşusu olan ülkeler ve halklarıyla Balkanlar üzerine geliştirilecek çoğu sosyolojik analizin tarihsel bir derinliğe sahip olması ve kültürel bir ortaklığa tekabül etmesi gerekir. Zira binylı aşkın bir zamandır bir arada yaşamış halkların çeşitli imparatorluklar ve devletlerin gölgesinde bir tarih inşa ettiği vakiadır. Bu hikâyenin Türkiye açısından fark yaratan kısmı ise bölgede yaşayan Müslüman halkların yoğun olarak kendini Osmanlı mirası olarak görmesidir. Osmanlı bakiyesi olarak bölgede kalan etnik toplulukların ortak kimliğini belirleyen asli unsur ise İslam olmuştur. Zira bölgenin Müslüman halklarının neredeyse tamamı Osmanlı imparatorluğu dolayısıyla İslamlaşan veya Müslüman göçmenlerin bölgeye yerleşmesi ile temayüz etmiştir. Bu zaviyeden bakılınca Hristiyan ve Müslüman halkların yaşam alanını belirleyen kültürel kodların altında Osmanlı ve İslam kültürü kendini gösterecektir. Ancak bölgedeki dinsel çeşitliliğin özellikle yüzyıl başlarında yerini etnik/ulus kimlik yahut Avrupalılık üst kimliği üzerinden yeniden tanımladığı, buna karşın Müslüman halkların ise bölgede sıkıştığı, bir yanıyla Hristiyan batı, diğer yanıyla Müslüman doğu arasında bir sentezle var olmaya çalıştığı görülmektedir. Uzun erimli olarak tarihsel yakınlaşmanın ve benzer bir kültürel hayat inşa etme pratiklerinin yakın dönemli iç karışıklık, çatışmalar ve hatta savaşlarla bozulması, yeni bir kimlik tanımlama zeminini ve yaşam alanı belirleme pratiklerini beslediği ifade edilebilir. Günümüze kadar değişen uluslararası ilişki ve etkileşimlerle giderek daha fazla kök milletlere olan yakınlaşmanın da bir yandan farklılıkların artmasını sağladığı, diğer yandan ise siyasi tecrübeyi de dönüştürdüğü bir başka gerçektir. Bu bağlamda makalenin omurgası tam da bu zemini görmek üzere Balkanlardaki ülkelere Müslüman nüfusu ile öne çıkan iki ülke olan Arnavutluk ve Bosna Hersek'in sahip olduğu kültürel kodlar ile siyasi tecrübelerini mezceden bir analiz gerçekleştirmektir. Bu anlamda Türkiye bu analizde bir kontrol değişkeni ve analizlerde karşılaştırmada bir boyut şeklinde konumlandırılacaktır. Dünya değerler araştırmasının bölgede iki ülke ile ilgili verilerinin kapsamlı oluşu ve ihtiyaç duyulan analizler için yeterli karşılaştırma açısı sunması bu ülke seçimlerini mümkün kılmıştır. İlk olarak genel bir değerler zemini belirlemek, olağan karşılaşmalar içinde toplumsal değerleri görmek, devamında genel mutluluk göstergelerini analiz etmek, sosyal sermaye ve güven göstergeleri ile yapısal durumu açıklamak ve son olarak bütün bu verilerin ışığında siyasi eylemlilik ve demokratik kültürel durumu belirlemek bundan sonraki analizlerin öncelikli amacı olacaktır. Dolayısıyla Dünya Değerler Araştırmasının sunduğu veri setlerinden dört ana başlıkta veri analizi yapma hedefi gözetilecektir.

İlk olarak ilgili ülkelerde yaşayan insanların hayatına anlam katan ve önem dereceleri ile kıyaslanması düşünülen bazı başlıklar etrafındaki verilere odaklanılacaktır. Bu minvalde aile, arkadaşlık, siyaset vb. gibi temel kurumsal yapıların görüşmecilerin hayatındaki önem

derecelerine, ardından ise gündelik hayat alanının sosyal mesafelerine yönelik veriler incelenecektir. Böylece gündelik hayatın kurulum zemini üzerine çıkarımda bulunma imkânı aranacaktır.

Tablo 1: İnsanların hayatındaki bazı temel unsurların önem derecesi

		Oldukça Önemli	Biraz Önemli	Çok Önemli Değil	Hiç Önemli Değil	Bilmiyorum	Cevapsız
Aile	Arnavutluk	97,4	1,9	0,3	0	0,1	0,2
	Bosna Hersek	92,4	7,1	0,4	0,1	0,1	0
	Türkiye	91,8	7,4	0,6	0,2	0	0
Arkadaşlık	Arnavutluk	36	55,2	7,5	1	0,1	0,2
	Bosna Hersek	50,1	43	6,1	0,8	0	0
	Türkiye	61,7	34,9	2,9	0,4	0,1	0
Boş Zaman	Arnavutluk	18	62,4	18,2	1,3	0	0,2
	Bosna Hersek	46,1	41,2	7,9	4,5	0	0,2
	Türkiye	54,4	38,1	6,7	0,7	0,2	0
Siyaset	Arnavutluk	5,4	13,8	26,5	53,7	0,1	0,5
	Bosna Hersek	6,3	18,4	33	41,8	0,4	0,1
	Türkiye	20,9	35,3	29,7	13,1	0,7	0,2
Çalışma / İş	Arnavutluk	80,5	17,1	1,7	0,5	0,1	0,2
	Bosna Hersek	65,5	25,2	5,7	3,4	0,2	0
	Türkiye	45,9	37,8	13,3	2,5	0,2	0,3
Din	Arnavutluk	24,4	48,7	15,7	10,8	0,1	0,3
	Bosna Hersek	39,8	41,2	12,8	5,6	0,3	0,2
	Türkiye	60	28,4	10,4	1	0	0,2

Soru İfadesi: Aşağıdaki özelliklerin her biri için hayatınızda ne kadar önemli olduğunu belirtiniz. Sizce çok önemli mi, oldukça önemli mi, çok önemli değil mi yoksa hiç önemli değil mi?

Değerlendirmeye başlamadan önce üç ülke için genel toplumsal hayatın kamusal ve özel alanlarını bir tabloda serimleme imkânı sunan yukarıdaki veriler ile bir analize zemin inşa edilebilir. Aile, arkadaşlık, çalışma/iş, din, boş zaman gibi gündelik akışın olağan durakları üzerinden elde edilen görünüme göre ülkelerin din ve siyaset dışında birbirlerine oldukça benzer bir toplumsal tabana sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim aile, arkadaşlık ve boş zaman alanı insanların yakın sosyallikleri üzerine kurulu bir sosyolojik evrene tekabül ederken, bu alan içine çekilen ve sosyal ilişkileri kurmak anlamında gelişen tercihler skalasında sahip olunan tüm

hususî kültürel kodlar devreye girmektedir. Öyle ki, seçme ve sınırlama imkânını kendi uhdesinde tutan insanların bu alanı kendi tercih ve yönelimleri ile belirlediği açıktır. Dolayısıyla bu alanı kamusal ve stratejilerin belirlediği mücadele alanı olarak değil, duyguların, alışkanlıkların, tutumların belirlediği bir alan olarak görmek gerekir. Buna karşın, konu siyaset, din ve çalışma hayatı gibi kamusal görünürlüklerin alanına geldiğinde ortaya çıkan değerler hiyerarşisi değişmektedir. Zira siyaset olgusu etrafında Arnavutluk ve Bosna Hersek için olağan hayata anlam atfetmek önemini yitirmektedir. Bu iki ülkede katılımcıların önemli bir çoğunluğu için siyaset hiç önemli bir değer olarak görülmemektedir. Oysa Türkiye için siyaset olgusu bir değer ve gündelik hayat malzemesi olarak görece daha yüksek önemi haizdir. Bu durum toplumun politikaya atfettiği ve gündelik hayatında ne kadar yer işgal ettiği ile ilgili olduğu kadar, siyasete duyulan genel güven veya beklenti düzeyine de gönderme yaptığı düşünülebilir. Nitekim ilerleyen sorularda bu meyandaki verileri daha detaylı görme imkânı sunulacaktır. Karşılaştırılan ülkeler için siyaset bir bakıma umut ve karamsarlık arasına sıkışmış bir pozisyona sahiptir. Siyaset aracılığıyla elde edilebilecek kazanımlar hakkında Türkiye'ye kıyasla ilgili ülkelerin beklentisinin daha düşük olduğu düşünülebilir.

Din olgusu ise gündelik hayat alanı için görece önemli olsa da Türkiye'ye kıyasla iki ülke için daha temkinli bir zeminde durmaktadır. Türkiye toplumunun din ve din etrafındaki değerleri hayatın kurucu unsurları arasında gördüğü söylenebilir. Zira din aile ve arkadaşlık gibi özel alandan kamusal alana veya tersine bir değerlendirme zemini olarak algılanma kapasitesine sahiptir. Nitekim siyasetten, kentsel bölünmeye, ekonomiden eğitim alanına daha geniş yaşam alanlarına sirayet ettiği herkesçe malumdur. Siyasette sağ siyaset temsillerinde dini-muhafazakâr değerlerin etkisi, eğitimde İmam hatip, kuran kursu gibi kurumlardaki öğrenci sayıları ve hatta ekonomideki Müslüman veya muhafazakâr kesimlerin sermaye temsilleri birer örnek olarak kolaylıkla gösterilebilir. Oysa iki Balkan ülkesinde dinsel farklılaşmanın en bariz etkisini etnik ve kimliksel farklılıklarda görmek mümkündür. Her ne kadar ülkelerin etnik kökenleri ile ilgili sorulara yer verilmemiş olsa da dinsel kimlikler ve etnik köken arasında bir illiyet bağı kurmak hiç de zor olmasa gerek. Zira bölgede Müslümanları Boşnak ve Arnavut kimliği, Katolikleri Hırvat etnik kimliği, Ortodoksları ise Sırp etnik kimliği üzerinden okumak genel bir çerçeve çizmek anlamında sorunlu bir eşleşme olmaz. Bu çıkarıma ek iki ülke sahip olunan dinsel inanca göre kıyaslandığında toplam puanlar itibarıyla benzer oranlara sahip olsa da "oldukça önemli" seçeneği üzerinden bir ayrışma dikkati çekmektedir. Buna göre Arnavutluk'ta Katolik Hristiyanlar (Arn. %51,2) Bosna Hersek'te (Bosna %47,8) ise Müslümanlar dinin önemine vurgu yapmışlardır. Bu verilerden yola çıkarak Katolik Hristiyanlar ve Müslümanlar kendilerini dine referansla tanımlama eğiliminde olduğu, Ortodoks Hristiyanların ise kendilerini dinden farklı unsurlarla (etnik kimlik, ülke vb) tanımlama eğiliminde olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Gündelik hayatta sosyal mesafe göstergeleri yahut istenmeyen komşular listesi

		Kabul edilemez	Olabilir	Bilmiyorum	Cevapsız
Madde Bağımlıları	Arnavutluk	89,9	9,8	0,3	0,1
	Bosna Hersek	66	31,3	1,7	1
	Türkiye	88,9	10,4	0,4	0,3
F a r k -	Arnavutluk	7,7	91,8	0,3	0,2

Göçmenler/Yabancı işçiler	Bosna Hersek	23,7	71,8	3,1	1,4
	Türkiye	41,2	57,2	1,2	0,4
	Arnavutluk	7,4	92,2	0,3	0,1
	Bosna Hersek	30,4	65	3,2	1,4
	Türkiye	48,1	49,2	2,4	0,3
	Homoseksüeller	Arnavutluk	75,7	23,2	0,9
Bosna Hersek		52,5	44,4	1,7	1,3
Türkiye		75,8	20,7	2,4	1,1
Alkolikler	Arnavutluk	82,2	17,4	0,2	0,1
	Bosna Hersek	55,7	41,8	1,4	1
	Türkiye	72,5	25,4	1,7	0,4

Soru İfadesi: Bu listede çeşitli insan grupları var. Komşu olarak sahip olmak istemediğiniz herhangi birini söyleyebilir misiniz?

Demokratik toplumlarda kendini tehdit altında görmeden yaşamak fikri hak ve hürriyetler temelinde gündeme getirilirken, insanların birbirlerine karşı ötekileştirme ve yok sayma tutumundan kaçınması yahut varlığına yönelik tehdit unsurlarının ortadan kalkması beklenir. Ancak gerek önyargılar ve gerekse geleneksel kültürel kodlar temelinde toplumsal hayat bazı kompartımanlara ayrılabilir. Bir nevi kendi varlığını güvence altına almak ve yaşam alanının sınırlarını belirlemek gayretindeki insanın kaçındığı, uzak kalmak istediği bir bağlamda sosyal mesafeler gelişmektedir⁷. Şiddet veya özel alanı aşan yetkisiz müdahaleler olmadığı müddetçe normal sayılan sosyal mesafelerin ölçülenmesi ve bu yönde tedbirlerin alınması giderek olağan hale gelmektedir. Bu konuda siyasal mekanizmalardan ziyade gündelik hayatın içindeki kültürel kodları görmek bu çalışma için daha önemli sayılmaktadır. Zira yukarıdaki tabloda yer verilen hemen her bir başlığın kültürel norm ve değerler zemininde bir karşılığının olduğu bilinmektedir. Ancak verilen cevapların temelinde yatan motivasyonlardan birinin de dinsel aidyetler olduğu bir başka gerçektir. Yukarıdaki tabloya bakıldığında madde bağımlıları, alkolikler ve homoseksüellere yönelik sosyal mesafenin neredeyse mutabakatla ortaya konulduğu düşünülebilir. Ülkeler arasındaki kıyaslamaya göre benzer sonuçlar ortaya koyan tablonun dinsel tercihlere göre kısmen farklılaştığı vurgulanmalıdır. Zira her iki ülkedeki Katolik Hristiyanlar alkolizm, madde bağımlılığı ve homoseksüellik konusunda yoğun bir şekilde karşı görüş belirttiği görülmektedir. Kısmen benzer bir tepkiselliğin Müslüman nüfus için de geçerli olduğu görülse de Ortodokslar için neredeyse yarı yarıya değişen karşıt görüşler tespit edilmiştir. Ortodoks kimliğinin bahse konu sosyal mesafe unsurları için değişkenlik arz eden görüşleri olduğu açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla konuya yönelik yaklaşımlarının altında dinsel değil farklı motivasyonları da aramanın gerekli olacağı belirtilmelidir. Ancak konuya dair genişletilmiş bir sorgulama için makalenin imkân ve sınırları dolayısıyla yer verilmeyecektir. Burada dikkat çekici bir diğer veri ise farklı etnik kökenliler ve yabancı işçi/göçmenlerle birlikte yaşama konusundaki tercihlerdir. Ulus devlet refleksleri ile Türkiye’de farklı etnik kökenli ve yabancı işçiler/göçmenler ile birlikte yaşama konusunda çekinceler ve kafa karışıklığı kendini

⁷ Sosyal mesafelerin gündelik hayata yansıma ve toplumu inşa etmedeki önemine işaret eden bir çalışma için bkz. (Büyüktosunoğlu Yaylalı, 2023)

göstermektedir. Oysa zaten etnik çeşitlilik üzerine inşa olmuş toplumsal yapısı ile iki Balkan ülkesinde de durumun nispeten normal karşılandığı ifade edilebilir. Balkanlardaki Müslüman nüfusun bu konudaki görüşleri daha ılımlı olarak görünürken, Türkiye'deki yaklaşım ise neredeyse tam ortadan ikiye bölünmüş bir kitleye işaret etmektedir. Türkiye için yabancı olmak veya göçmenlik durumu belki de yaşanan güncel gelişmeler ve kamuoyu nezdinde yaratılan önyargılar dolayısıyla olumsuz bir tepkiyle karşılanma düzeyi daha yüksektir.

4.2. Mutluluk ve Memnuniyet

Yaşam memnuniyeti üzerine geliştirilen detaylı sorular ve ölçüm metotları ile çeşitli analizler yapılmakta ve dünya genelinde ülke insanların hayattan aldıkları doyum karşılaştırılmaktadır. Ülkelerin istatistik büroları ile de kayıt altına alınan bu verilerin temel amacı bugün yaşanan durum ile gelecek beklentisi arasındaki ilişkiyi belirlemek, böylece ortaya konulacak siyaset tarzları ve sosyal politikalar ile huzur ve refahı artırmak olmaktadır. Genel memnuniyet göstergelerinin bu anlamda basit bir çerçeve ile değil, kapsamlı analizler içinde ortaya konulması gerekirken, bu çalışmanın ana gündem maddesi olmadığı ve hâlihazırdaki mevcut durumu anlamlandırmanın bir imkânını sunduğu için odağa alınan üç soru ile üç ülke nezdinde bir kıyaslama yapılmaya çalışılacaktır. Bu tabloların ortaya koyduğu verilerin derinlikli anlamını yakalamak için dini, ekonomik, eğitim gibi çeşitli değişkenler ile çapraz analizlerin yapılmasını gerektirir. Bununla birlikte bu verilerin anlamı genel tablonun nihai sonuçlarıyla bütünleştirilmelidir. Bu başlık altında bu amacı karşılamak için analizler yapılacaktır.

Tablo 3: Mutluluk dağılımı

	Oldukça Mutlu	Mutlu	Çok mutlu değil	Hiç Mutlu değil
Arnavutluk	17,5	56,5	21,3	4,5
Bosna Hersek	29,6	57,5	10,1	2,7
Türkiye	22,3	62,7	12,7	2
Dünya Ort.	28.7	56.3	12.1	2.0

Soru İfadesi: Bugünlerde, genel olarak ne derece mutlu olup olmadığınızı söyler misiniz?

Öncelikle görüşmecilerin bugünlerde genel olarak ne derece mutlu olduğunu anlamaya yönelik soruya verilen cevaplara bakıldığında üç ülke kıyasında en mutlu ülkenin Bosna Hersek olduğu, Arnavutluk'un diğer iki ülkeye göre en düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan tüm ülkelerin ortalama değerleri ile kıyaslandığında Bosna Hersek'in "Çok Mutlu" düzeyinde dünya ortalamasının (World Ort. %28,7) üzerinde olduğu, "Yeterince Mutlu" seçeneğinde ise Türkiye'de (%62,7) yaklaşık altı puanlık bir fazla ile dünya ortalamasının (%56,3) üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu oranların dinsel farklılıklara göre kıyaslandığında Müslüman kitlede (%30,6) en yüksek düzeye ulaştığı görülmektedir. Eğitim (En yüksek eğitim seviyesinde üç ülke ort. %20,2) ve gelir (En yüksek gelir seviyesinde üç ülke ort. %30) seviyeleri ile doğru orantılı olarak mutluluk düzeyinde bir artışın olduğu görülürken, yaş kategorilerinde ise en genç kitlenin (16-24 Yaş aralığında üç ülke ort. %33,7) en yüksek mutluluk düzeyine ulaştığı, yaş arttıkça tersine orantılı bir şekilde mutluluk düzeyinde bir azalmanın olduğu görülmektedir. Evlilerin boşanmış ve dullara göre daha yüksek mutluluk düzeyinde olduğu, yalnızların ise evliler kadar mutlu olduğu bir diğer dikkat çekici veri olarak görülmektedir. (Bu konuda daha detaylı veriler için bkz www.worldvaluesurvey.com)

Tablo 4:Hayat memnuniyet oranları

	Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye	Dünya Ort.
Sayı	1454	1735	2415	153227
Ortalama	7,19	7,72	6,52	7,16
Std Sapma.	2,47	2,21	1,91	2,19

Soru ifadesi: Genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne derece memnunsunuz veya değilsiniz? Şimdi size göstereceğim cetvelde, son derece memnun hissediyorsanız '10', hiç memnun değilseniz '1' olmak üzere bir puanlama yapınız

Kendini mutlu hissetme ile yaşam memnuniyeti arasında doğrusal bir ilişki var gibi görünmesine karşın detaylandırıldığında nirengi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Mutluluk genel bir duruma, yaşam memnuniyeti veya tatminkâr olma ise cari duruma işaret etmektedir. Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında bir farklılaşma göze çarpmaktadır. Bir önceki tabloda yüksek seviyede belirlenen mutluluk düzeyi, yaşam memnuniyeti tablosunda Türkiye için dünya ortalamasının altında belirlemektedir. 10 puan üzerinden ölçeklendirilen yaşam memnuniyet ölçümünde soruya verilen cevaplar "0 Tamamen memnuniyetsiz" ve "10 Tamamen memnun" şeklinde tasnif edilmiştir. Dünya genelinde yaşam memnuniyet düzeyi on üzerinden 7,16 olarak tespit edilmiş, bu oran Türkiye'de 6,52 ile ortalamanın altında, diğer iki ülke için ise (Arnavutluk 7,19 ve Bosna Hersek 7,72) daha yüksek bir düzeyde tespit edilmiştir. Yaş gruplarında da genç kategorisinde (Arnavutluk 7,76; Bosna Hersek 8,42 ve Türkiye 6,64) en yüksek düzeye ulaşmaktadır. Eğitim düzeyi (Arnavutluk 7,43; Bosna Hersek 8,31 ve Türkiye 6,69) ve gelir düzeyi (Arnavutluk 7,65; Bosna Hersek 8,31 ve Türkiye 7,36) gibi değişkenlere göre seviye yükseldikçe yaşam memnuniyeti yahut tatmini de artmaktadır.

4.3. Sosyal Sermaye Olarak Güven Göstergeleri

Giderek daha yaygın bir kullanımla sosyal sermaye ölçümleri dünya genelinde ülkelerin gelişmişlik göstergeleri üzerinden tasnif edilmiş kullanımları bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gösterge ile ülkelerin sahip olduğu toplumsal potansiyelin belirlenmesi, yaşanan sorunlarda ne kadar güçlü bir reaksiyon verileceğinin, belirlenen hedefleri gerçekleştirmede ihtiyaç duyulan işbirliği ve dayanışmanın ne düzeyde ortaya konulabileceğinin ölçülmesi gibi hedefleri barındırmaktadır. Öyle ki, toplumsal ağları etkin bir şekilde işletemeyen, farklılıkları bir bütüne dönüştüremeyen, sivil inisiyatif hareketlere geçiremeyen toplumların daha fazla sorunla yüzleşeceği, hâlihazırdaki sorunlarını çözmeye başarısız olacağı gibi negatif sonuçların artacağı öngörülmektedir. Francis Fukuyama'nın müellifi olarak literatüre kattığı Büyük Çözülme (2009) isimli eseri batılı toplumlarda yaşanan güven ve değerler krizinin nasıl bir sosyal sermaye erozyonuna sebep olduğunu izaha çalışmaktadır. Oysa tersine yüksek düzeyde sosyal sermaye bileşenlerine sahip ve bunu iyi değerlendiren ülkelerin günümüzde ve yakın gelecekte karşılaşacağı sorunlardan çok daha kolay kurtulabilmesinin mümkün olacağı düşünülmektedir. Aslına bakılırsa kavram, modernliğin temel değer olarak gördüğü maddi gelişmişlik göstergelerinin yerine ikame edilen bir husus olarak sosyal kalkınma veya sosyal gelişmişlik göstergesi şeklinde ifade edilse yeridir. Konuya dair giderek genişleyen bir literatür uluslararası araştırma ve incelemelerin sonuçları ile çeşitli çıkarımlar ortaya koysa da, literatürde halen en çok kullanılan göstergeler Dünya Değerler Araştırmasının ortaya koyduğu aşağıdaki tablolarda verileri serdedilen sorular üzerinden incelenmektedir. Bu bağlamda güven göstergeleri önemli bir parametre olarak görülmektedir.

Genel toplumsal güven, yakın sosyallikler düzeyinde kurulan güven, kurumlara yönelik duyulan güven gibi farklı zeminlerde ölçümlenen önemli bir sosyal sermaye unsuru bu başlıkta irdelenecektir.

Tablo 5: Genel güven düzeyi

	Çoğu kişiye güvenilebilir.	Çok dikkatli olmak gerekiyor.
Arnavutluk	2,8	96,8
Bosna Hersek	9,6	89,4
Türkiye	14	84,1
Dünya Ort.	27.5	70.8

Soru ifadesi: Sizce genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla bir ilişki kurarken veya iş yaparken çok dikkatli olmak mı gerekir?

Sosyal devlet olma pratiğinin toplumsal karşılığı vatandaşlarını toplumsal risklere karşı koruyarak sosyal güveni teminat altına alma ve toplumsal bütünlüğün pekiştirilmesini sağlama şeklinde özetlenebilir. Dünya değerler araştırması verilerine göre en yüksek güven düzeyine sahip ülkeler arasında Danimarka (%73,9), Norveç (%72,1), Finlandiya (%68,4), İsveç (%62,8) ve İzlanda (62,3) gibi neredeyse aynı coğrafi alanda yer alan ülkeler gelmektedir. Sosyal refah devletleri olarak anılan özellikle kuzey ve batı Avrupa merkezli bazı ülkelerde yüksek düzeyde tespit edilen uluslararası referans değere sahip genel güven düzeyini elde etmesindeki temel bileşenler arasında maddi zenginlik ve gelişmişlik göstergelerinden ziyade huzur, refah ve insana yönelik yapılan yatırımlar gelmektedir. Bu açıdan yukarıdaki genel güven odaklı veriler araştırmanın odağındaki üç ülke için sadece görece düşük bir düzeyde değildir, aynı zamanda toplumsal ortamın karakteristiği hakkında da bilgi vermektedir. Diğer iki Balkan ülkesine kıyasla Türkiye’de yüksek olduğu düşünülen genel güven oranlarının dünya geneline kıyasla düşük olduğu görülmektedir. Bir arada yaşama ve ortak temeller inşa etme konusunda gerekli değer zemini olarak güven, varlığında sosyal refaha, yokluğunda ise sosyal ayrışmalara sebebiyet veren kritik bir kültürel kod olarak ifade edilebilir. Bu açıdan düşünüldüğünde Balkanların ve elbette Türkiye toplumunun sosyal güveni tabanda geliştirecek ve genişletecek bir sosyal politika zemini üretmesi gerekecektir. En yüksek değere sahip ülkeler bir kenara bırakıldığında bile dünya ortalamasının altında kalan bir orana sahip olması bir handicap olarak görülebilir. Güven ölçümü iki seçenekli basit bir soru olarak görülebilir ancak sosyal güveni oldukça yalın ve açık bir ölçümleme düzeyi üzerinden ele aldığı da bir gerçektir. Ancak Türkiye gibi kendine mahsus toplumsal karakteri olan ülkelerde bu ölçümleme düzeyi ile yetinmek doğru olmayacaktır. Nitekim devamında gelen sorularla güven düzeyinin nasıl bir bağlama yaslandığı da kendini göstermektedir. Bu coğrafya ve kültürde sosyal güveni belirli bir bağlamın mahsulü, toplum katmanlarının hususi karakteri, yoğun ilişki temelinde temayüz eden bir sosyal bileşen şeklinde özetlemek mümkündür. Tarihsel olarak geliştirilen devlet ve toplum ilişkileri bağlamında sosyal güvenin de bir yanıyla devleti arkalamak yahut devleti aile büyüğü şeklinde algılamak ile eşleştirilmesi kaçınılmazdır.

Tablo 6: Yakın sosyalliklerde güven düzeyleri

		Tamamen güvenirim	Biraz güvenirim	Çok Fazla güvenmem	Hiç Güvenmem
Aileniz	Arnavutluk	94,7	4,6	0,3	0,2
	Bosna Hersek	89,3	9,7	1	0,1
	Türkiye	82,6	14,3	2,7	0,3
	Dünya Ort.	79.9	16.4)	2.6	0.7
Komşularınız	Arnavutluk	13,3	56,3	21,3	8,9
	Bosna Hersek	17,4	51,6	25,6	5,1
	Türkiye	19,9	61,9	14,5	3,4
	Dünya Ort.	18.4	54.6	20.1	5.8
Tanıdıklarınız	Arnavutluk	39,9	47,2	10,3	2,4
	Bosna Hersek	22,7	52,2	21,5	3,6
	Türkiye	14,3	56,6	21	7,8
	Dünya Ort.	26.6	53.4	15.3	4.0)
İlk defa karşılaştığını insanlar	Arnavutluk	1,1	7,6	28,9	61
	Bosna Hersek	2,1	21,3	42,3	34
	Türkiye	3,2	21,9	46,1	28,5
	Dünya Ort.	2.6	27.3	42.2	26.0
Başka dinden insanlar	Arnavutluk	9,9	34,8	28,1	22
	Bosna Hersek	5,6	45,1	35,4	12,1
	Türkiye	3,2	29,6	41,7	21,1
	Dünya Ort.	6.6	40.5	31.2	16.0
Başka ulustan insanlar	Arnavutluk	8,2	29,5	29,1	27,1
	Bosna Hersek	5,6	45,4	35,2	11,8
	Türkiye	2,9	28,1	43,6	21,5
	Dünya Ort.	6.0	38.9	31.3	18.4

Soru ifadesi: Size çeşitli gruplardan insanlara ne kadar güvendiğinizi soracağım. Bunların her biri için, “tamamen güvenirim”, “biraz güvenirim”, “pek güvenmem”, “hiç güvenmem” şeklinde bir cevap veriniz.

Bir önceki sosyal güven düzeyini ölçümleyen sorunun devamında özel ve kamusal görünüşleriyle güven düzlemini derinleştirmek kaçınılmazdır. Bu minvalde önceki tabloda eksik kalan ve bölgesel anlamda kendine mahsus dinamikleri irdeleme imkânı veren bir boyut olarak güven bağlamlarını görmek doğru olacaktır. Ancak buradaki güven duygusunun emin olma, güvende hissetme anlamında nüans farkına sahip olduğu belirtilmelidir. Zira toplumları salt kamusal genel güven düzlemi üzerinden ele almak kültürel açıdan resmin eksik kalmasına

sebepler olur. Kıyaslaması yapılan üç ülkenin kültürel anlamda benzeşen yönleriyle yakın sosyallikleri dikkate alan bir çözümlenme yapılması gerekir. Yukarıdaki tabloda görünen verilere bakıldığında aile, komşular ve tanıdık insanlar gibi yakın sosyal ağların aktörü olanlara yönelik güven duyma, emin olma düzeyinin dünya ortalamasından daha yüksek olduğu görülebilir. Bir önceki tabloda anılan refah devleti ülkelerine oranla yüksek düzeyde temsil edildiği ifade edilmelidir. Zira aile etrafında geliştirilen sosyal ilişki ağları ve etkileşim pratiklerinin bir emniyet halesi olmanın çok ötesinde bir toplumsal kabul, alışkanlık, değer ve dahi kutsiyet içerdiği iddia edilebilir. Benzer şekilde komşuluk ve tanıdık olmanın da yüksek emin olma düzeyinde temsil edilmesi, yakın sosyallikleri önemli bir güven unsuru olarak koruduğu gerçeğine işaret ediyor. Bununla birlikte yakın sosyallik halesinin dışına doğru güven duyusunun giderek azaldığı görülürken, aynı dinden veya aynı etnik kökten gelmenin de önemli bir güven temsili sağladığı görülmektedir. Bu durum güven gibi sosyal ilişki zeminine yerleşen değerlerin bir üst yapısal unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini ispat etmektedir.

Tablo 7: Kurumsal yapılara güven dağılımı

		Oldukça Çok Güvenirim	Güvenirim	Çok Değil	Hiç
Mabet (Kilise, Cami vb.)	Arnavutluk	18,7	34,0	29,1	16,9
	Bosna Hersek	23,1	33,4	28,4	14,2
	Türkiye	21,8	48,7	21,7	6,4
	Dünya Ort.	24,2	31,3	28,0	13,9
Ordu / Askeri Birlik	Arnavutluk	18,9	42,8	25,7	10,5
	Bosna Hersek	18,5	36,2	31,2	12,3
	Türkiye	46,6	38,5	10,3	3,5
	Dünya Ort.	24,8	41,7	22,7	8,2
Basın	Arnavutluk	4,2	14,7	40,4	39,8
	Bosna Hersek	3,0	13,8	47,7	34,0
	Türkiye	6,6	36,8	38,1	17,2
	Dünya Ort.	6,3	28,7	43,1	19,6
Polis	Arnavutluk	13,3	44,4	29,3	12,6
	Bosna Hersek	13,6	43,4	27,1	15,5
	Türkiye	38,1	45,5	11,5	4,1
	Dünya Ort.	18,4	43,5	25,4	11,3
Adalet Sistemi/ Mahkeme	Arnavutluk	5,5	16,7	34,7	41,9
	Bosna Hersek	5,3	22,6	35,4	35,5
	Türkiye	25,1	48,6	18,1	7,1
	Dünya Ort.	13,6	38,3	30,0	15,1
Hükümet	Arnavutluk	2,8	11,3	26,9	58,2
	Bosna Hersek	3,1	15,2	36,2	44,4

	Türkiye	24	44,8	21,8	7,8
	Dünya Ort.	10.5	30.0	34.1	22.9
Parlamento / Meclis	Arnavutluk	1,6	6,0	20,9	70,9
	Bosna Hersek	3,3	12,9	40,8	42
	Türkiye	12,3	46,9	28,2	9,9
	Dünya Ort.	7.1	27.2	36.9	25.3
Sivil Toplum	Arnavutluk	5,6	28,8	40,3	23,9
	Bosna Hersek	5,4	26,2	42,8	24,3
	Türkiye	12	49,2	28,9	7,1
	Dünya Ort.	8.0	38.7	35.1	14.6
Başlıca bölgesel organizasyon	Arnavutluk	25,7	44,1	17,5	10,4
	Bosna Hersek	17	31,7	28,6	20,5
	Türkiye	4,6	26,8	38,3	24,8
	Dünya Ort.	7.8	31.5	32.9	17.3
Avrupa Birliği	Arnavutluk	25,7	44,1	17,5	10,4
	Bosna Hersek	17	31,7	28,6	20,5
	Türkiye	4,6	26,8	38,3	24,8
	Dünya Ort.	6.8	33.6	35.1	17.2
Birleşmiş Milletler BM	Arnavutluk	25,4	40,2	19,6	9,6
	Bosna Hersek	13,9	29,9	30,9	22,9
	Türkiye	4,4	27	38,6	23,5
	Dünya Ort.	9.9	34.2	29.8	16.0

Soru ifadesi: Aşağıda sayacağım kurumlardan her birine ne kadar güvenirsiniz? Yine “tamamen güvenirim”, “biraz güvenirim”, “pek güvenmem”, “hiç güvenmem” şeklinde bir cevap veriniz.

Devlet ve toplum arasındaki bağ, bir bakıma kurumsal yapılar ile anlam kazanır. Üretilen kurumsal temsillerin bir bakıma siyasal anlamlar ile ilişkilendirildiği, demokratik kültürün bir yansıması olduğu, siyasal aidiyet ve temsil bağı üzerinden işlerlik kazandığı bir realitedir. Dolayısıyla çeşitli düzeylerde varlık gösteren kurumsal yapıların insanlar nezdindeki itibarı onlar üzerinden işlerlik kazanan toplumsal mekanizmaları da etkilemekte, sosyal güven, inanç, değer ve normların gücünü belirlemektedir. Dolayısıyla kurumlara olan güven düzeyi ile bir toplumun güven, değer ve normlarına yönelik çıkarım yapmak gereklidir. Yukarıda ilgili tabloda verilen çeşitli kurumlar ve bunlara yönelik güven düzeylerine odaklanıldığında hâlihazırdaki devlet veya üst yapısal kurumlar ile toplum arasındaki ilişkiye de açıklık getirilmiş olacaktır. Demokratik toplumlarda siyasal mekanizmaların yüksek güven düzeyine erişmesi, hak ve özgürlükler, güvenlik ve adalet gibi mekanizmaların yüksek güven düzeyinde temsil edilmesi beklenir. Tabloda yer verilen kurumların güven düzeylerine bakıldığında odak alınan üç ülkenin kendine mahsus yaşama tecrübesi ile farklılaştığı görülecektir. Buna göre dini kurumların toplamda dünya ortalamasının üzerinde bir güven düzeyine sahip olması beklenen bir güven düzeyidir.

Ancak ordu/askeri birliklerin güven düzeyinin Türkiye ile diğer iki Balkan ülkesi arasında farklı bir görünüm arz etmesi üzerine düşünmek gerekecektir. Zira Türkiye’de silahlı kuvvetlerin güçlü bir güven halesine sahip olmasına karşın, Balkan ülkelerinde bu durumun sorgulandığı söylenebilir. Bölgede yaşanan çatışma ve savaşların henüz yakın sayılacak bir tarihte olması askeri birliklere yönelik endişelerin de kaynağı sayılabilir. İki Balkan ülkesinde (Arnavutluk Tamamen Güv. %20,2 ve Güv. 43,5; Bosna Hersek Tam. Güv. %24,4 ve %39,1) Müslüman nüfusun askeri birliklere daha yüksek bir güven atfettiği görülmektedir. Polis kurumu için de benzer bir tablo karşımıza çıkmakta, toplam güven Türkiye’de diğer iki ülkeye ve dünya ortalamasına göre yüksek çıkarmaktadır. Buna karşın Adalet Sistemi yahut Mahkemeler, Hükümet, Parlamento/Meclis ve sivil organizasyonlar ise Türkiye ile kıyaslandığında iki Balkan ülkesinde oldukça düşük düzeyde güvenilen kurumlar olarak tespit edilmiştir. Bölgenin siyasal yapısı ve devletin temsil gücü itibarıyla bakıldığında bir güvensizlik ve temsil sorunu olduğu açıktır. Doksanlı yıllar Türkiye’sine benzer bir tablonun ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim 1995-1999 tarihli üçüncü dalga değerler araştırmasının verilerine bakıldığında günümüze göre daha yüksek güven düzeyleri ile karşılaşılmaktadır. Doksanlı yıllarda Arnavutluk ve Bosna Hersek’te hükümete (Toplam puanlar Arn.%37,9 ve Bsn. %69,3), meclise (Toplam puanlar Arn.%56,3 ve Bsn. %54,9), adalet sistemine Toplam puanlar Arn.%56,9 ve Bsn. %69,4) olan güven bugüne nazaran daha yüksek düzeylerde tespit edilmiştir. Son dalgada elde edilen verilere bakıldığında önemli kurumsal yapıların, özellikle bir vatandaş olarak bireyin siyasal alanını ve devletle olan bağı temsil eden kurumların düşük güven düzeyinde algılandığı bir gerçektir. Buna karşın ülkelerin ulus aşırı örgütlenmeler içindeki konumları ve tarihsel münasebetleri dolayısıyla da farklı güven düzeylerine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle Avrupa birliği konusunda net bir farklılaşma gözlenmektedir. Buna göre Arnavutluk ve Bosna Hersek’in Avrupa Birliğine yönelik tutumları yüksek güven düzeyinde temsil edilirken, Türkiye’nin bu yöndeki tutumunda ise düşük güven düzeyi görülmektedir. Birleşmiş Milletlere yönelik tutumlarında Bosna Hersek ve Türkiye benzer şekilde düşük güven düzeyine sahipken, Arnavutluk ise yüksek güven temsiline sahiptir. Ancak ilginç olan Arnavutluk ve Bosnalı Müslümanların diğer inançlara göre daha yüksek güven duydukları görülmektedir.

Tablo 8: Ülkesi için savaşıma gönüllülük düzeyi

	Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye	
Genel Durum	Evet	75,1	46,1	76,4
	Hayır	18,2	43,6	19,2
	Bilmiyorum	5,2	7	3,6
	Cevapsız	1,5	3,3	0,8
	Sayı	1454	1735	2415

Soru İfadesi: Kuşkusuz, hepimizin dileği bir savaş olmamasıdır ama bir savaş çıkacak olsa siz de ülkeniz için savaşır mıydınız?

Yakın zamanda yaşadığı savaşlarla anılan Balkan coğrafyası için özellikle Bosna Hersek için bu ağır bir travma ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Savaşı gören ve yaşayan halk kitlelerinin halen yaşadığı düşünülürse din ve etnik kökenler arasında bir farklılaşmanın çeşitli şekillerde tezahür etmesi de doğaldır. Yaşadığı ülkeyi benimseme ve uğrunda savaşmayı göze alma fikri hemen her yurttaş ve vatanseverin gündemi olabilir. Ancak bölge söz konusu olduğunda diğer inanç kategorilerine nazaran Müslümanların daha yüksek yüzdeyle bu konuda öne çıktığı

görülmektedir. Arnavutluk için Katoliklerin %73,6'sı, Ortodoksların %62,2'si, Müslümanların ise %77,1'i evet savaşıma seçeneğini işaretlemiştir; Bosna Hersek 'de ise Katoliklerin %48,2'si, Ortodoksların %47,2'si çoğunluk olarak hayır savaşıma seçeneğini işaretlemiştir. Bosna Hersekli Müslümanların ise %51,8'i evet savaşıma seçeneğini işaretlemiştir. Savaşıma göze almak bahasına ülkeye aidiyetin inanç kategorilerine göre farklı çıkması elbette tarihsel hafıza ile de ilgilidir. Doksanlı yılların başında yaşanan savaşın bölge halklarına unutulmaz bir travmatik hafıza bıraktığı unutulmamalıdır.

4.4. Politik Kültür ve Demokratik Değerler

Dünya değerler araştırmasının verileri üzerinden bir çerçeve çizme ve toplumsal görünümün kültürel kodlarını anlama amacıyla önceki bölümlerde serdedilen görüşler ve analizlerin genel itibarla üç ülke için benzerlikler üzerine kurulu olduğunu ifade etmek gerekir. Etnik/dinsel farklılıkların verilerde kendini hissettirdiği ve yeni yorumlara yer yer imkân sağladığı düşünülebilir ancak gündelik ve ortalama sıradan toplumsal hayatın birbirine benzer bir yapı üzerine kurulu olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan farklılıkların siyasal göndermelerin yoğun olduğu noktalarda tespit edilmesi, iki Balkan ülkesinde de siyasetin toplumsal değerleri ayırttığını ve aşındırdığını düşündürmektedir. Bir bakıma olağan bir ayrışma ve siyasi taraflar arasında yürütülen çekişmelerin demokrasi üzerinden normal karşılanması beklenebilir ancak yapısal kurumlara yönelik güven zedelenmiş veya azalmışsa söz konusu durum artık bir toplumsal zafiyet göstergesi sayılabilir. Buna sebebiyet veren ve bu durumdan kurtulmanın imkanını besleyen de yine aynı zeminde aranmalıdır. Bu amaçla yazının üzerine bina edildiği politik kültür ve demokratik değerlerin analiz edilmesi amacıyla belli başlı veriler bu bölümde irdelenecektir. Siyasetin ayırıcı doğası ile demokrasi kültürünün içsel motivasyonları arasındaki bağı detaylandırmak bu bölümün ana sorunsalı olacaktır. Buna göre demokratik kültürde yer alan siyasal eylem biçimleri, seçmen davranışı, seçimlerin algılanışı, politik sistem görüşleri, demokrasinin özellikleri gibi başlıklar altında bu değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo 9: Demokratik Kültürde Siyasal Eylem Biçimleri

		Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye
Dilekçe İmzalamak	Yaptım	11,5	31,1	8,2
	Yapabilirim	47,1	44,1	40,7
	Asla Yapmam	35,4	21,7	46,8
	Bilmiyorum	5,1	2,8	3,1
	Cevapsız	0,9	0,3	1,1
Boykota Katılma	Yaptım	4,1	12	4,2
	Yapabilirim	30,2	40,2	33,5
	Asla Yapmam	59,1	43,9	57,5
	Bilmiyorum	5,3	3,5	3,3
	Cevapsız	1,3	0,4	1,4
Yasal/ba rıışıl gösterile	Yaptım	6,7	11,2	6,5
	Yapabilirim	36,7	45,5	42,7
	Asla Yapmam	52,2	39,6	46,1

Resmi olmayan grevlere katılmak	Bilmiyorum	3,2	3,3	3,4
	Cevapsız	1,2	0,4	1,2
	Yaptım	0,5	6,2	2,9
	Yapabilirim	2,8	31,8	35,7
	Asla Yapmam	93,6	56,4	55,9
	Bilmiyorum	2	5	4,3
	Cevapsız	1,2	0,6	1,2

Soru İfadesi: Şimdi size, insanların katılabilecekleri bazı siyasi faaliyetler sayacağım. Bunların her biri için, “böyle bir faaliyete katıldım”, “gerekirse katılabilirim” veya “kesinlikle katılmam” şeklinde bir cevap veriniz.

Demokrasi salt bir siyasal sistem ve bu sistem içinde kalınarak yönetim erklerinin belirlendiği bir yapısal araç olarak görülebilir mi? Yahut demokrasi teorileri çerçevesinde vurguların seçim, sandık ve siyasal partiler etrafında yapılması yeterli olur mu? Bu ve buna benzer pek çok sorunun demokrasi kültürünü anlamada yeterli olmayacağı açıktır. Zira demokrasi kültürünün salt siyaset marjında değerlendirilmesi konuyu yetersiz ve izahtan varestede kılacaktır. Demokrasi kültürü temelde bir arada yaşamanın siyasal imkanını üreten, reel politik olandan, kültürel politik olana doğru geçişi mümkün kılan bir sistem olarak görülmelidir. Politikanın belirlediği bir kültürel vasatta taraftarlık veya ideolojik sığlaşmanın yaşam tarzına dönüşmesi kaçınılmazdır. Bu vasatın alametifarikası ise siyasal parti ve sandık olarak temayüz eder. Oysa demokratik eylemin bir kültürel değer olarak yaygınlaşması salt siyaset ve siyasetçi elinde harcanan kitleleri değil, yaşamı birlikte kurmanın yolunu arayan, sorunları çözme ve beklentileri gerçekleştirme yolunda eylem alanları inşa eden bir insan tipolojisini üretir. Cari siyasetin dönemsel olarak seçim zamanlarında kendini hatırlatmasına muhtaç bir demokrasinin yeterli ve kalıcı bir toplumsal barışı sağlamaya dönük faydası ise zorlamadan ibarettir. Ancak yine de seçim, seçmen, siyasal parti, oy verme, meclis vb. gibi demokratik kültürün siyasal araçlarını yerme veya değersizleştirme de anlamlı bir uğraş değildir. Ancak bahse konu unsurları yaşamın geneline canlı ve dinamik bir şekilde yaymak gerekmektedir.

Demokrasinin tanımı sosyal bilimler literatüründe hayli tartışmalı bir konudur. Literatürde demokrasinin tek bir tanımı olmadığı gibi her kültürel, coğrafi ve tarihi bağlama göre bu tanımlamalar değişebilmektedir. Collier ve Levitsky'nin (1997) yaptığı bir tarama çalışmasına göre sosyal bilimler literatüründe yüzlerce demokrasi tanımı bulunmaktadır. Çağdaş siyaset bilimcilerden John Rawls (1971) demokrasiye yaklaşımında oldukça maksimalist bir söylem tuttururken Alman sosyolog Jürgen Habermas, Joseph Bessett (1980) tarafından ortaya atılan ‘müzakereci demokrasi’ kavramını geliştirerek demokratik ülkelerde sistemi diğer anlayışlardan ayıranın siyasi süreçlerin müzakereye açık olmasını öne sürer (Habermas, 1996). Bu meyanda Rawls’ın anlayışıyla bakıldığında dünyada hakıyla işleyen demokratik ülke bulmak zorlaşırken, Habermas’ın anlayışıyla gidildiğinde demokratik evren çok daha geniş kalabilmektedir.

Dünya değerler araştırmasının sunduğu verilere bakıldığında demokratik ve politik kültürü yalnızca seçimler üzerinden kurgulamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıdaki tabloda sunulan siyasal eylem biçimlerinin doğrudan seçim ve sandıkla ilgisi olmadığı açıktır. Buna göre demokrasinin sandık dışı eylemliliklerinden bazıları olarak grev, boykot, dilekçe, barışçıl gösteri gibi seçenekleri sorgulaması önemlidir. Tabloda yer alan tüm eylem biçimlerinde vatandaşların

neredeyse büyük çoğunluğunun tecrübe sahibi olmadığı açıktır. Yani olağan bir yaşam tecrübesi haline getirmedikleri anlaşılmaktadır. Bir sorun etrafında dilekçe imzalamak ve yetkili mercilere bunu iletmek, rahatsız edici bir konuda boykota katılmak yahut yasal gösteriler, grevler tertip etmek konusunda oldukça çekimser oldukları acıca görülmektedir. Dünya genelinde belirlenen eylemlere katılım ile kıyaslandığında bazı farklılıklar olmasına karşın, önemli olanın her üç ülkede de potansiyel olarak demokratik kültürün araçlarına yönelik bir açık kapı bırakıldığıdır. Nitekim büyük çoğunluk “yaptım” seçeneği ile belirli eylemleri daha önce tecrübe etmediğini beyan etse de “yapabilir” seçeneğini işaretleyerek neredeyse tüm siyasal eylemleri uygulayabileceğini ifade etmektedir. Demokratik kültürün barışçıl ve etik ilkeler çerçevesinde hayata geçirilmesi için siyasal yönetimlerin destek vermesinin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Zira yasal olmayan, resmi olmayan, izinsiz vb. gerilim halesinin ortadan kaldırılması, emniyetin sağlanması, güvencenin verilmesi, insanların kendilerini rahat hissetmesi gibi önceki bölümde ifade edilen hususlarda sosyal güven düzeyinin geliştirilmesi ile mümkün olabilecek bir durum olduğu açıktır. Zira sandık, seçim ve siyasal parti sempatanlığı konusunda vatandaşların oldukça istekli olduğu gayet aşikârdır.

Yerel ve ulusal seçimlerde oy kullanma davranışı üzerine sorulan soruya ise her üç ülkede de katılımcıların neredeyse yüzde doksana yakın bir oranda her zaman ve genellikle seçeneklerini işaretledikleri, asla diyenlerin en fazla yüzde on civarında kaldığı görülmektedir. Dünya geneli ortalamalarına göre yüksek bir yüzdeye sahip olan bölge Avrupa ve Amerika gibi modern demokrasilerle kıyaslandığında çok daha yüksek yüzdeye sahip olduğu görülmektedir. Modern demokratik ülkelerde seçimlere katılımın yüzde altmış-yetmiş civarında seyrettiği düşünülürse, her üç ülkenin sandık hassasiyetinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bu durum aslına bakılırsa sandık marjına sıkıştırılmış bir demokrasi ve siyaset kültürünü işaret etmektedir. Oysa toplumların alternatif siyasal eylem biçimlerini demokrasinin ilkeleriyle uygulama konusunda desteklenmesi ve cesaretlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 10: Ülke seçimlerinin karakteristiği hakkındaki düşünceler

		Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye
Oylar adlı sayılır	Çok Sık	6,8	6,4	35,4
	Sık	10,6	19,4	31,5
	Sık değil	36,8	38,8	19,3
	Hiç sık değil	36,7	32,1	8,2
	Bilmiyorum	6,4	3,1	4,8
	Cevapsız	2,7	0,2	0,9
TV haberleri iktidar partisimin lehinde	Çok Sık	25,3	30	15
	Sık	41,2	40,1	37,3
	Sık değil	17,5	20,5	28,2
	Hiç sık değil	6,5	7,1	11,8
	Bilmiyorum	6,3	2,1	6
	Cevapsız	3,2	0,2	1,7
Seçmenlere Rüş	Çok Sık	62,4	32,5	11,8
	Sık	23,9	43,1	29,8

Seçim görevlileri adlıdır	Sık değil	4,5	16	27,3
	Hiç sık değil	2,1	4,8	22,3
	Bilmiyorum	4,2	3,3	6,9
	Cevapsız	3	0,3	1,9
	Çok Sık	6,5	6	31,6
	Sık	15,9	26,7	31,6
Zenginler seçimleri satın alıyor	Sık değil	49	38,8	21,4
	Hiç sık değil	19,1	24,2	7,2
	Bilmiyorum	6,3	4,1	6,1
	Cevapsız	3,3	0,2	2,1
	Çok Sık	65,4	37,1	7,5
	Sık	22,9	38,8	27,3
Zenginler seçimleri satın alıyor	Sık değil	3	13,9	28,4
	Hiç sık değil	1,1	6,2	27,5
	Bilmiyorum	4,3	3,6	7,3
	Cevapsız	3,2	0,3	1,9

Soru İfadesi: Şimdi, ülkemizdeki seçimlerle ilgili bazı ifadeler okuyacağım. Size göre bu sayacaklarıma ülkemizdeki seçimlerde ne kadar rastlanır?

Seçim sandığına sıkıştırıldığını iddia ettiğimiz seçmen davranışının bir başka açıdan da güvensizlikle pekiştirildiği yukarıdaki tablodan görülebilir. Demokratik kültürün siyasal eylem biçimlerini uygulama potansiyeli olan ancak imkânı olmadığı varsayılan vatandaşların mevcut seçimler hakkındaki görüşleri ise oldukça manidar ve düşündürücüdür. Özellikle iki Balkan ülkesinde seçimlerin nasıl algılandığını gösteren verilerin içeriği oldukça düşündürücüdür. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğu için seçimler üzerinde şüpheler ve endişeler hâkimdir. Oyların sayılmasında başlayan şüpheler, seçim görevlilerinin adaletine, habercilerin tarafsızlığına, sermaye sahiplerinin müdahalesine doğru genişleyen çeşitli şüpheleri barındırmaktadır. Türkiye’deki seçimlerle ilgili olarak bu endişe ve şüphelerin neredeyse yarıya yakın azaldığı ise bir başka kıyas göstergesidir. Türkiye’nin demokrasi yolunda en azından seçim ve seçmen güvenliği, sandık adaleti gibi hususlarda istikrarı yakaladığı, güven ortamını inşa edebildiği açıktır. Türkiye’de seçimlerin güvenli ve adil bir şekilde uygulandığına yönelik yaygın bir kanaat oluşmuşken, diğer iki Balkan ülkesinde ise seçimlerde ortaya çıkan sonucun halk nezdinde güven üretmediği anlaşılmaktadır. Zira seçimlere yönelik olumsuz tüm algılar üzerinden bir değerlendirme yapıldığı, üstelik ortaya çıkan bu sonucun din, eğitim ve gelir seviyesi gibi değişkenler düzeyinde bir değişiklik içermediği görülmektedir. Kısmen Müslüman nüfusun daha az şüphe ürettiği görülürken bu anlamlı bir fark yaratacak düzeyde değildir.

Balkanlardaki bu iki ülke için seçim sistemi ve siyasal kültürün içinde bulunduğu durum yahut algılar üzerinden değerlendirilen bu yapısal sorunların çözümü için ise devamında gelen soruların ortaya koyduğu veriler oldukça açıklayıcıdır. Ülke yönetiminin nasıl bir siyasal sistem ile gerçekleşmesi gerektiği hususundaki görüşü almak için sorulan “demokratik, teknokratik, askeri ve otokratik” yönetim anlayışlarını içeren seçeneklerden en yüksek desteği alan siyasal yönetim şekli “demokratik bir siyasi sisteme sahip olmak” şeklinde tezahür etmiştir. Bu yönetim

şekline Arnavutluk'ta katılımcıların %87'si "Çok iyi", %9,7'si ise iyi şeklinde; Bosna Hersek'te ise katılımcıların %62,5'i "çok iyi", %28,1'i ise "iyi" şeklinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların neredeyse tamamına yakını demokratik siyasi sistemi bir ortak değer olarak öne çıkarmışlardır. Buna karşın "parlamentoyla, seçimlerle uğraşmak zorunda kalmayan güçlü bir lidere sahip olmak" şeklinde ifade edilen otokrat yönetimine "kötü ve çok kötü" diyenlerin oranı Arnavutluk'ta % 75,2; Bosna'da %50,8 olarak tespit edilmiştir. Yine benzer şekilde asker yönetimine de Arnavutluk'ta katılımcıların %80,1'i, Bosna'da ise %58,8'i kötü ve çok kötü şeklinde görüş belirtmişlerdir. Basit bir çıkarımlar iki Balkan ülkesi de bu konuda demokrasinin bir üst değer olarak diğer siyasi yönetim şekillerinden daha önemli olduğu konusunda hemfikirdir.

Tablo 11: Demokrasinin temel özelliklerine yönelik görüşler

Demokrasinin temel ilkelerine yönelik görüşler		Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye
Hükümetlerin zenginleri vergilendirmesi ve fakirleri sübvansetmesi.	Ort.	6,71	7,22	5,84
	Std.Sap	3,18	3,36	2,83
İnsanların işsizlik için devlet yardım alması.	Ort.	7,95	7,91	7,22
	Std.Sap	2,55	2,93	2,36
İnsanların liderlerini özgür seçimlerle seçmesi.	Ort.	9,28	8,32	7,53
	Std.Sap	1,84	2,85	2,48
Dini otoritelerin kanunları yorumlaması.	Ort.	2,83	3,2	4,4
	Std.Sap	2,86	3,01	2,8
Medeni hakların insanların özgürlüğünü baskıya karşı koruması.	Ort.	8,46	8,01	7,26
	Std.Sap	2,48	2,95	2,48
Hükümet yetersiz kaldığında ordunun görevi devralması.	Ort.	3,81	4,57	-
	Std.Sap	3,4	3,49	-
Devletin insanların gelirlerini eşitlemesi.	Ort.	6,99	7,12	6,83
	Std.Sap	3,23	3,23	2,51
İnsanların yöneticilerine itaat etmesi.	Ort.	2,83	4,5	5,01
	Std.Sap	2,98	3,42	2,85
Kadınlar erkeklerle aynı haklara sahiptir	Ort.	9,28	8,32	7,53
	Std.Sap	1,84	2,85	2,48

Soru ifadesi: Arzulanan her şey demokrasinin temel özelliği olmayabilir. Şimdi sayacaklarımdan hangileri sizce, demokrasinin temel özelliklerindedir. Cetvelde "1" puan "hiçbir şekilde demokrasinin temel özelliği değildir", "10" puan ise, "kesin olarak demokrasinin temel bir özelliğidir" anlamına gelmektedir. "1 puan" Demokrasinin temel bir özelliği değildir ve "10 puan" Demokrasinin temel bir özelliğidir.

Tam da bu noktada demokratikleşmenin kendisi de önemlidir. Yani bir ülkenin demokratikleşme süreci demokrasinin niteliğini belirler. Modernleşme teorisi içinde, demokrasi ve demokratikleşme çabaları üzerine akademik tartışmalar, geleneksel toplumların dönüşümü üzerine yapılan bilimsel araştırmalara eşlik eder. Adam Przeworski demokratik yönetimin yerleşikliğini açıklarken, iktisadi gelişmenin demokratik esasları garanti ettiğini söyler. Przeworski'ye göre eğer bir demokrasi belirli seviyede bir iktisadi gelişimi sağlarsa, otoriter

rejime doğru bir geri dönüş olmayacaktır (Przeworski 2006). Ekonomik ve sınai gelişmişlik ve demokratikleşme arasındaki ilişki üzerine ilk yazanlardan biri de Seymour M. Lipset'tir. Lipset modernleşmenin (iktisadi gelişmenin) bir ülkede demokrasiye yol açıp açmayacağı sorununu ele almış ve modernleşme çabaları ve iktisadi gelişmenin toplumda belirli bir değişime yol açtığı sonucuna varmıştı. Bu değişim ise demokrasinin tesis edilebilmesi için yeterli kaldıraç gücünü üretmekteydi (Lipset 1959). Başka bir deyişle, Lipset modernleşme ve demokrasi arasında bir dereceye kadar nedensel ilişki olduğu kanısındaydı.

Ancak biz bu çalışmada vatandaşlığın demokratik süreçlere katılımının demokrasi için hayati önemde olduğunu düşünmekteyiz. Mohamed A. Kadivar (2018) sosyal bilimlerdeki demokrasi literatürünün genel bir tutum olarak vatandaşlığı fail/aktif olarak değil maruz kalan/pasif olarak ele aldığını, vatandaşlığın katılımını gözardı ettiğini belirtir. Yine aynı şekilde A. Üstün Çatalbaş (2022) yukarıdan aşağıya, jakoben süreçlerle gerçekleştirilen demokratik süreçlerin, aşağıdan yukarıya, halkın talebi ile gerçekleşenlere oranla gelişim şansının az olduğunu vurgulamaktadır. Yukarıda zikredilen çalışmaların hiçbirinde vatandaş yoktur. Demokrasi yüksek siyaset yahut elitler-arası ilişkilerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Sınıfsal okumalarda bile soyutlamalar oldukça yoğundur. Bu çalışmada vatandaşın siyasi süreçlere toplumsal kimlikleri ile birlikte bireysel olarak nasıl katıldıklarıyla ilgileniyoruz. Bunu yaparken de sadece politik sisteme (demokrasi?) olan bakış açılarını değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal sermayeleri ile kimliklenmelerine de odaklanarak bu türden birikimlerin, öz-tanımlamalarının siyasi reflekslerini nasıl etkilediğini ölçmeye çalışıyoruz.

Demokrasinin içeriği ve yönetim anlayışının neleri kapsadığı konusunda ise katılımcıların kanaatlerini almaya yönelik hazırlanan devam sorularında ise modern hukuk ve sosyal refah devleti kapsamındaki ilkelerin öne çıkarıldığı açıkça görülmektedir. Bu meyanda katılımcıların gelir adaleti, işsizliğin giderilmesi, özgür seçim ortamının sağlanması, medeni hakların korunması, insan haklarına saygı gibi temel değerleri öne çıkardığı görülmektedir. Buna karşın dini otoritelerin siyasal yönetime karışmasına, ordunun görev üstlenmesine, yöneticiye itaate karşı görüş belirttiği görülmektedir. Genel bir çerçeve içinde bakıldığında modern demokratik yönetim anlayışı temelinde bir siyasal sistem hedefini belirleyen katılımcılar, bu demokratik yönetim anlayışının ise toplumsal tabanda huzur, refah ve güveni pekiştiren bir anlayışla sağlanması konusunda da birleşmektedirler. Her ne kadar geleneksel dünyanın referans değerleri arasında yer alsada da din ve asker kökenli aktörlerin kendi görev alanları içinde kalması gerektiği öne çıkarılmıştır. Bu düşünceler, farklılıkları ile bir arada ve bir ülke çatısı altında yaşamak durumunda olan toplumların özellikle de Balkanlardaki toplulukların kendilerini güvende hissetmeleri, temsil sorununun giderilmesi, özgürlük ve haklar temelinde eşit yurttaş konumuna erebilmeleri için demokrasinin gereğine inandıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu noktadaki sorunları giderilmesi, uygulama ve esasların korunması tabandan gelen beklentiyi yansıtmaktadır.

Tablo 12: Demokratik yönetim algısı

Demokrasiyi değerlendirme		Arnavutluk	Bosna Hersek	Türkiye
Demokratik ülkede yaşamanın değeri	Ort.	9,64	8,35	7,89
	Std.Sap	1,25	2,1	2,1
Günümüzde bu ülke ne kadar demokratik yönetiliyor?	Ort.	3,96	3,66	6,27
	Std.Sap	2,59	2,4	2,29

Ülkedeki yönetim sisteminden ne derece memnunsunuz?	Ort.	3,25	3,2	6,03
	Std.Sap	2,47	2,24	2,18

Soru ifadesi: Sizin, kendiniz için demokratik yönetime sahip bir ülkede yaşamak ne kadar önemlidir?

Demokratik değerlerin siyasal yönetimin esasını oluşturması konusundaki beklentilerin daha da somut olarak ifade edildiği bir diğer tabloda ise iki Balkan ülkesinde de aynı anlayışa sahiptirler. “Demokratik bir ülkede yaşamak değerlidir” ancak görünen o ki bu iki Balkan ülkesi demokratik bir yönetim anlayışına sahip değildir, zira yaşayanların ülke yönetiminden memnun olmadıkları açık bir gerçektir. Oysa Türkiye defaten yaşana darbelerle rağmen yüzyıllık demokrasi tecrübesi ile demokrasinin değerini bilmekte, sorunları olsa da demokrasinin ilkelerini önemsemekte ve koruma gayretindedir. Bu durum Türkiye’yi bir bakıma demokratik olgunluğu en azından seçim ve sandık etrafında da olsa muhafaza edebilen bir ülke olarak Balkan ülkelerine kıyasla öne çıkarmaktadır.

Sonuç

Balkanlar ve Türkiye kıyasında bir değerler analizi yapılan bu çalışmada bazı hususların altı çizildi. Gündelik hayatın olağan akışında sahip olunan kültürel özelliklerin bir ayrışma veya gerilim barındırmadığı aksine benzer algılar ile yakınlaştığına işaret edildi. Öyle ki Müslüman öteki olmanın bölge ülkeleri yerine Türkiye ile yakınlaşmaya sebep olduğu düşüncesi değerler zemininde neredeyse ters yüz edilmiş oldu. Balkan toplumlarının uzun yıllar birlikte yaşamaları ile her ne kadar savaş ve çatışmalarla bölünmüş olsa da ortak bir yaşam kültürü inşa etmeye engel olamamıştır. Halkların birlikte yaşama konusunda ortaya koydukları çabanın değerler ve yaşama alışkanlıkları ile şekli benzerliğe dönüştüğü bu durumun ise Müslüman ve Hristiyanlar için bölgeyi doğu batı arasında müstakil bir noktaya taşıdığı söylenebilir. Kendine mahsus gerilimleri kadar, kendi doğasını yansıtan değer yapıları da geliştirildiği görülmektedir. Ancak bu ortak noktalar, her an ortaya çıkacak küçük bir kıvılcımla çatışma zeminine dönüşmesinin ise engellenemediği açıktır. Zira gündelik hayatın olağan akışına kendini kaptırmaya teşne bu milletlerin, tek boyutlu güç temerküzü ile dengeyi şaşırması ve insanlık tarihine trajedilerle kazınacak bir sorunu üretmesi hiç de zor değildir. Bölge özelinde yapılacak analizlerin siyaset, iktidar, demokrasi, güven, emniyet vb. gibi kavramlar haricinde ortaya koyacağı pek az şey vardır. Nitekim bu hassas boyutu bölge halklarının istikrar ve huzuru için nirengi noktası olarak işletmek gerekmektedir.

Çağdaş toplumların siyaseten en belirgin özelliği, ikna edilmesi gereken birbirinden farklı kitlelere ve uyulması gereken hukuki normlara sahip olması gerektiğidir. Ancak bunu metazori dayatmalara veya palyatif tedbirlere yaslanarak hayata geçirmek imkansızdır. Bu gerçeği bilen sosyal refah devletlerinin önceliği toplumsal huzur ve barışı tesis etmek, toplumsal güven duygusunu her kesim için güçlendirecek yeni kamusal alanlar üretmek olmuştur. Yüzeysel veya derinde kalan sorunların giderilmesi ve geleceğe taşınmasını önlemek amacıyla çözümü insani olana ya da sosyal ilişkilerin yapıcı doğasına tevdi etmeyi tercih etmişlerdir. Bunu ise son dönemin popüler kavramı olan sosyal sermaye ve sosyal uyum kavramları ile karşılamaya çalışmaktadırlar. Sosyal sermaye kavramı sosyal ilişkilerin gücüne vurgu yapan, bir araya gelmeyi, ilişki ve etkileşim kurmayı öneren bir bakışa sahiptir. Birbirinden yalıtılmış ve yalnızlaştırılmış, kendi sınırları içine çekilmeye zorlanmış veya kapalı topluluklar halinde yaşayan, içe kapalı ve gizli ilişki ağları üretmeyi maharet sayan bir anlayış yerine dışa açık, işbirlikçi, dayanışmacı ve ortak değer üretebilen toplumların yani sosyal sermayesi güçlü

toplumların pek çok sorunu aşabilecekleri vurgulanmaktadır. Bu amaçla üretilen sosyal politikaların yanı sıra demokrasi kültürünü toplumsal zemine bir ortak değer olarak işleyen, bu vesile sosyal uyumu kendiliğinden, doğal bir sonuç olarak önceleyen bir anlayış öne çıkarılmaktadır. Ancak makalenin konusu olan ülkeler ve pek çok geç demokrasi ülkelerinde durum arzu edilen mahiyette değildir. İnsanların birbirine olan güveni pazarlık zeminlerinde gelişirken, yakın sosyal ilişkilerin içinden çıkamayan bölünmüş kitleler giderek daha güçlü hale gelmektedir. Analiz edilen verilerin ilk elde ortaya koyduğu gerçek tam olarak budur. Buna karşın özellikle Balkan ülkeleri örneğinde analiz edilen verilerde bir üst değer olarak demokrasinin ilkelerine, uygulamalarına, stratejilerine muhtaçlığını açıkça ifade eden bir geniş kitle mevcuttur. Söz konusu olan cari durum ise algıların olumsuzluk, güvensizlik ve sorunlar içerdiği açıkça ifade edilmektedir. Buna karşın çözüm önerisi ise demokratik bir siyasal sistem olarak ortaya konulmaktadır. Bölgenin etnik, dini, ekonomik vb. açılardan bir potansiyelden ziyade çatışma zemini barındırdığı veya tecrübe edegeldiği bilinirken, siyasetin adil, normatif ve güven temelli üretilmesi adına demokrasinin ihdas edilmesi ortak temennidir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2014). *The young turks and the ottoman nationalities: Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Arabs, 1908-1918*. Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Aydemir, M.A., (2011) *Sosyal sermaye- topluluk duygusu ve sosyal sermaye araştırması*. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Aydemir, M.A. and Özşahin, M.C. (2011). Türk demokrasisinde kayıp halkayı keşfetmek: Türkiye örneği üzerinden sosyal sermaye-demokrasi bağlantısını yeniden düşünmek. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (1), 41-87.
- Barkey, K. (2008). *Empire of difference: The ottomans in comparative perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (2002). "The forms of capital", *Readings in economic sociology*. Ed. N. W. Biggart. Oxford: Blackwell Publishing, s.280-291.
- Çatalbaş, A. Ü. (2022). *Militarism, democracy, and concordance: The role of citizenry in (re)-establishing democratic order in Argentina and Turkey*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Fukuyama, F. (2005). *Güven: Sosyal erdemler ve refahın yaratılması*. Çev. A. Buğdaycı. 3.baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fukuyama, F. (2009). *Büyük çözülme – insan doğası ve toplumsal düzenin yeniden oluşturulması* Çev. H. Kaya. İstanbul: Profil Yayınları.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hoxhaj, M., Muharremi, O., & Nushi, E. (2022). Analyses of demographic changes, labor market trends, and challenges in albania. *SocioEconomic Challenges*, 6(2): 29-41.
- Kadivar, M. A. (2018). "Mass mobilization and the durability of new democracies." *American Sociological Review*. 83(2):390–417.
- Koppa, M. E. (2021). Turkey, Gulf states and Iran in the western Balkans: More than the Islamic factor?. *Journal of Contemporary European Studies*, 29(2), 251-263.
- Lipset, S. M. (1959). "Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy." *The American Political Science Review* 53(1):69–105.
- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve sürgün: Osmanlı Müslümanlarının etnik kıyımı, 1821-1922*. 2nd ed. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mutlu, S. (1996). Ethnic Kurds in Turkey: A demographic study. *International Journal of Middle East Studies*, 28(4), 517-541.
- Öktem, K. (2010). New Islamic actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey's return to the Muslim Balkans. *European Studies Centre, University of Oxford*, 2-57.
- Ozturk, A. E. (2021). *Religion, identity and power: Turkey and the Balkans in the twenty-first century*. Edinburgh University Press.
- Przeworski, A. (1995). *Sustainable democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Przeworski, A. (2006). "Self-enforcing democracy." Pp. 312–28 in *Oxford Handbook of Political Economy*, Ed. B. R. Weingast and D. A. Wittman. New York: Oxford University Press.
- Putnam, R. D. (1994). *Making Democracy Work: Civic Traditions In Modern Italy*. Princeton, New Jersey, USA: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2001). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. USA: Simon and Schuster.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schmitter, P. C. and Karl, T. L. (2006). "What democracy is ... and is not?" Pp. 13–22 in *Readings in Latin American Politics: Challenges to Democratization*, Ed. P. R. Kingstone. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Schumpeter, J. (1950). *Capitalism, socialism, and democracy*. 3rd ed. New York: Harper and Brothers.
- Sirkeci, I. (2000). *Exploring the Kurdish population in the Turkish context*. *Genus*, 149-175.
- Slack, J. A., ve Doyon, R. R. (2001). Population dynamics and susceptibility for ethnic conflict: The case of Bosnia and Herzegovina. *Journal of Peace Research*, 38(2), 139-161.

- Smith, P. H. (2012). *Democracy in Latin America: Political change in comparative perspective*. New York: Oxford University Press.
- Şan, M.K. ve Şimşek, R. (2011). Sosyal sermaye kavramının tarihsel - sosyolojik arkaplanı. *Akademik İncelemeler Dergisi* 6(1), 88-110.
- Şirin, Ç. V. (2013). Analyzing the determinants of group identity among Alevi in Turkey: A national survey study. *Turkish Studies*, 14(1), 74-91.
- Tanovic, M. L., Pasalic, S., & Golijanin, J. (2014). Demographic development of Bosnia and Herzegovina from the Ottoman period till 1991 and the modern demographic problems. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 120, 238-247.
- Yaylalı, T.B. (2023). *Sosyal mesafe: Gündelik hayatta yakınlık ve uzaklık deneyimleri*. İstanbul: DBY Yayınları.

Extended Abstract

General Frame

In this study, using the 7th wave data of the World Values Survey (WVS) conducted between the Muslim-majority Balkan countries (Albania and Bosnia-Herzegovina) and Turkey, which has a small territory in the Balkans and neighbors the Balkans, religious and social factors on cultural and social capital are examined. ethnic influences were analyzed. While the total population in Albania is 2.8 million, Albanians constitute the majority with 80 percent in ethnic composition. In addition, Muslims make up 60 percent, while the Christian population is around 20 percent. Bosnia and Herzegovina has a more heterogeneous demographic distribution. The total population of the country is estimated at 3.5 million. The main ethnic breakdown of this total is 50 percent Bosniaks, 30 percent Serbs, and 15 percent Croats. In line with the ethnic composition, the religious distribution is 50 percent Muslim, 30 percent Orthodox Christian (Serbs), and 15 percent Catholic Christian (Croat). However, these distinctions are not as sharp today as they used to be.

All these demographic information is important for our study because while the World Values Survey data is being processed, it allows to differentiate ethnic and religious identities in Albania and Bosnia-Herzegovina, but it can be difficult to make the same distinction successfully in Turkey. The design of the World Values Survey makes it possible to process the responses of both religious and ethnic groups separately in both Albania and Bosnia and Herzegovina. Therefore, throughout the study, not only the countries but also the demographic segmentation within the country will be examined.

One of the central aims of the research will be focused on the ethnic divisions of Muslim and Christian communities, as well as the practices of living together with social cohesion and plural identities. In doing so, the focus will be on the economic, cultural and social capital structures in these countries - as conceptualized by the French sociologist Pierre Bourdieu (2011 and 2020) and the Robert Putnam (2001). The research questions to be answered at this stage are as follows: Is it possible for the differences existing in Balkan societies to turn into common values and cultural codes? What are the barriers and potentials? We aim to explain the effect of diversity on the democratic culture and political administration of the region, dimensioning the social trust in the Balkan countries.

Main findings and determinations

It should be stated that the views and analyzes presented in the previous chapters in order to draw a framework through the data of the world values research and to understand the cultural codes of the social outlook are generally based on similarities for the three countries. It can be thought that ethnic/religious differences make themselves felt in the data and provide opportunities for new interpretations, but it has been determined that daily and average ordinary social life is based on a similar structure. The fact that the emerging differences are detected at the points where political references are intense makes us think that politics in both Balkan countries separates and erodes social values. For this purpose, certain data will be examined in this section in order to analyze the political culture and democratic values on which the article is built. Elaborating the link between the divisive nature of politics and the intrinsic motivations of the culture of democracy are important. Accordingly, these evaluations will be made under the headings such as forms of political action in democratic culture, voter behavior, perception of elections, political system views, and features of democracy.

It is visible in the tables that the behavior of voters is reinforced by distrust from another aspect. The views of the citizens, who have the potential to implement the forms of political action of democratic culture but are assumed not to have the opportunity, about the current elections are quite meaningful and thought-provoking. The content of the data showing how the elections were perceived, especially in the two Balkan countries, is quite thought-provoking. Accordingly, for the majority of the participants, doubts and concerns dominate the elections. The doubts that started in the counting of the votes contain various doubts that expand to the justice of the election officials, the bias of the reporters, and the intervention of the capital owners. Another indicator of comparison is that these concerns and doubts about the elections in Turkey have decreased by almost half. It is clear that Turkey has achieved stability on the path to democracy, at least in matters such as elections and voter security, and ballot box justice, and has been able to build an environment of trust. While there was a widespread belief in Turkey that the elections were held in a safe and fair manner, it is understood that the result of the elections in the other two Balkan countries did not produce confidence in the eyes of the public. Because it is seen that an evaluation is made on all negative perceptions towards the elections, and this result does not include any change in the level of variables such as religion, education and income level.

Conclusion

In this study, in which a values analysis is made between the Balkans and Turkey, some points are underlined and it is pointed out that the cultural characteristics possessed in the ordinary course of daily life do not contain any separation or tension, on the contrary, they converge with similar perceptions. So much so that the idea that being the Muslim other causes rapprochement with Turkey instead of the countries in the region has almost been

turned upside down on the ground of values. Although the Balkan societies lived together for many years, even though they were divided by wars and conflicts, they could not prevent the construction of a common living culture. It can be said that the efforts of the peoples to live together have turned into a similarity in terms of values and living habits, and this situation has brought the region to an independent point between east and west for Muslims and Christians. It is seen that value structures reflecting their own nature have been developed as well as their unique tensions.